

En dør på klem

til Marx' Kapitalen

af Gelius Lund

Forlaget Tiden 1983

Forord

Al begyndelse er svær, det gælder i enhver videnskab, skrev Karl Marx;. Det passer på læsningen af hans hovedværk, Kapitalen. Han erkendte, at dets første afsnit, især det kapitel, der indeholder analysen af værdiformen, vil volde størst vanskelighed.

Derfor handler dette lille skrift navnlig om Kapitalens første kapitler. Dets indhold er bestemt af erfaringer, jeg har gjort under en gennemgang af Kapitalen med to hold fra Marxistisk Oplysningsforbund (MOF), foredrag om Kapitalen og samtaler med læsere, der åbenhjertigt har beklaget, at det var vanskeligt for dem at komme i gang og at få noget ud af læsningen.

I dette skrift tages derfor problemer op, som navnlig de første kapitler i Kapitalen ifølge disse erfaringer rejser for læserne. Til disse problemer hører Marx' metode. Han begynder med den enkleste realitet i det kapitalistiske samfund, varen, og ved en logisk analyse udvikler han grundbegreber, som skaber klarhed over den samlede proces, gennem hvilken kapitalen produceres. Det udgør indholdet af værkets tre bind. Læseren præsenteres i Marx' fremstilling for mere og mere konkrete og komplicerede økonomiske sammenhænge (lovmæssigheder, love).

Denne metode har sine konsekvenser. Læseren må ikke forlange straks at få svar, han kan bruge til politisk arbejde eller studium. Nogle af læserens spørgsmål besvares måske i værkets første bind, andre i andet bind, og mange i tredje bind.

På den anden side er det vigtigt for forståelsen af værket, at læseren hele tiden er klar over, at fremstillingen i Kapitalen undervejs netop skaber en mere og mere konkret og logisk begrundet forestilling om kapitalens produktionsmåde og om de sammenhænge, som derved kommer for dagen. Derved får læseren samtidig en logisk uafviselig begrundelse for, at kapitalismen bærer sin undergang i sig, og at denne produktionsmåde må afløses af en anden og højere produktionsmåde.

I det foreliggende skrift henvises flere steder til udredninger i Kapitalens, andet og tredje bind, uden at de berørte steder nærmere forklares. Det må læseren desværre bære over med. En nærmere forklaring ville nemlig forudsætte, at man kendte de mellemliggende udredninger. Det ville kræve for megen plads og efter min mening også være en uhensigtsmæssig fremgangsmåde.

Spørgsmål om nutidige foreteelser som monopolkapital,

imperialisme, inflation o.a. kan man ikke få besvaret i Kapitalen. Disse fænomener forelå ikke i økonomisk forstand for hundrede år siden, i Kapitalen får man et uundværligt begrebsmæssigt grundlag for et studium af nutidens kapitalisme, men ikke færdige svar.

Marx' værk Kapitalen er blevet betegnet som en torso, et ufuldendt eller ufuldstændigt værk. Det er for så vidt rigtigt, som analysen af kapitalismens produktionsmåde, dens stadier, dens kriser, dens indbyggede farer og risici for menneskers tilværelse ikke kan føres blot nogenlunde til ende, før kapitalismen er blevet fortid. Marx ville altså ikke have kunnet føre værket til ende. Der opstår uafslutteligt nyt materiale, nye fænomener og nye sammenhænge. Men med Kapitalen skabte Marx fundamentet for analysen.

Det foreliggende skrift er kun et forsøg på at gøre læsningen af Kapitalen en smule lettere, men det påstås ikke, at læsningen kan blive let. Skriftet foregiver ikke at være en sammenfatning af Kapitalens indhold, heller ikke en lærebog i økonomi, en læsevejledning eller en systematisk indføring. Hvis man søger en lærebog kan man gå til Isi Grünbaum: Kapitalismens politiske økonomi, Forlaget Tiden 1980.

Fremstillingen i det foreliggende skrift opholder sig jævnligt ved begrebsmæssige problemer som *abstraktion* og *abstraktionsmetode*, begrebsparrerne *stoffligt – samfundsmæssigt, væsen – fremtrædelsesform, ideel – reel* o.a., og ved forklaring af fremmedord som *kategori*, der er væsentlige for forståelsen. I enkelte tilfælde kommenteres den danske oversættelse. Sikker alt sammen utilstrækkeligt.

Hvis forsøget er utilstrækkeligt, bedes læseren undskylde. Skriftet er blevet til som et forsøg. Det kan kun åbne en dør på klem. Læseren må selv arbejde på at få døren helt op.

Kapitalen er et værk, som flest mulige bør kende, ikke kun af omtale eller på anden hånd, men gennem selvstændig læsning. Det bør kendes af dem, som interesserer sig for et socialistisk og kommunistisk samfund, hvis opbygning henter sin første inspiration i Marx' værk. Det bør kendes også af dem, der følger den problemfyldte opbygning af socialismen i mange lande verden over, og af dem, der søger orientering om marxismen.

Værket er epokegørende, ikke blot i økonomisk teori. Det er et pionerarbejde i økonomisk, social og politisk historie og om mange andre sider af menneskelivet – individ og samfund, filosofi, ideologi, opdragelse, kultur. Det indeholder et vældigt historisk stof, fængslende, rystende.

Tilegnelsen bidrager til at omkalfatre ens måde at tænke på og skaber en frugtbar sammenhæng i nutidshistorien.

Desværre er det meget få, der virkelig har læst Kapitalen, færre end man skulle tro, hvis man dømmes ud fra antallet af skribenter og talere, der slår om sig med henvisninger til Marx og til Kapitalen.

For hver den, der har læst Kapitalen eller på anden vis tilegnet sig Marx' synsmåder, er der måske tusinder, der paraderer med mistolkninger, ofte af simpel uvidenhed.

Her skal anføres to eksempler. De to personer, det drejer sig om, professor i økonomi Erling Olsen og cheføkonom Steffen Møller i Dansk Metalarbejderforbund, indtager som man ser betydelige poster i samfundslivet og burde ydermere som fagøkonomer have ordentligt kendskab til Marx' værk.

Erling Olsen udsendte i 1979 en lille bog med titlen Den Barberede Marx. Hensigten var tydeligt nok at nedgøre Marx. Bogen indeholder adskillige misforståelser om grundbegreber hos Marx, og dens forfatter er lykkeligt uvidende om sammenhængen mellem Kapitalens tre bind. Han påstår nemlig, at Marx »undervejs« opgav den bestemmelse af en vares værdi, som han udarbejdede i første bind, og lavede en ny bestemmelse af værdien, som han brugte i tredje bind. Det er urigtigt.

Første bind udkom i 1867, tredje bind i 1894 (udgivet af Engels, Marx døde i 1883). Tidsmæssigt var der altså ikke noget i vejen for, at Erling Olsen kunne have ret. Han har blot overset, at manuskriptet til tredje bind blev skrevet i 1864–65, før første bind udkom. Marx' betragtninger over værdi og produktionspris i værkets tredje bind er altså udarbejdet i samme periode som det trykfærdige manuskript til første bind og i sammenhæng med det. Der er den smukkeste begrebsmæssige overensstemmelse mellem værkets tre bind. Det er en pointe, at denne overensstemmelse findes. Skabelsen af begrebet produktionspris ud fra begrebet værdi falder i øvrigt i tiden 1862–63, da Marx udarbejdede manuskriptet til et andet storværk, Teorien Om Merværdien.

Professoren i økonomi har ganske åbenbart ikke selv læst Kapitalen. Havde han det, ville han ikke kunne begå en sådan bommert. Han har stølet på andres overfladiske kritik af Marx' værk. For det er en gammel travet, han fører frem.

Cheføkonom Steffen Møller skrev den 7. juli 1982 i Jyllands-Posten: »Marx påstår, at man gennem produktion skaber værdier... Uha! sikken en livsvisdom! Desto længere tid man bruger, og desto mere det koster at forarbejde, desto mere værditilvækst er der skabt. Den sandhed er løgn. Det ved enhver«.

Det er cheføkonomens påstand, der er løgn, men han kan i sin uvidenhed være i god tro. Han havde imidlertid blot behovet at slå op i den danske oversættelses første bind s. 132 eller i den tyske tekst MEW bd. 23 s. 53 for at se, hvordan sagen hænger sammen. Marx' opfattelse, at der gennem produktion skabes værdier, er rigtig, men cheføkonomens udlægning er hul i hovedet.

En bekendt så manuskriptet til dette skrift, før det gik i trykkeriet. I margenen ud for sidetallet 132 ovenfor skrev han: Hvad står der? Skal folk selv blade rundt?

Åbenbart ønskede han at få Marx' bemærkninger om sagen allerede her.

Det er naturligvis en stor fordel, hvis man har Kapitalens danske eller tyske tekst liggende på sit bord under læsningen af En dør på klem..., så man kan blade i den. Man lærer meget af at blade. Mere end man umiddelbart skulle tro siver ind på den måde.

Men En dør på klem skulle gerne kunne læses uden at have Kapitalen ved hånden. Alligevel får læseren forklaringen på, hvad der står i side 132 i den danske tekst, s. 53 i Dietz-udgaven. Det kommer længere fremme. Sidetallene er anført i margenen, dér hvor spørgsmålet: Hvad står der? besvares.

Eksempler på mistolkning af Marx' værk kommer i en stadig strøm. Vildførelsen af læsere og lyttere er blevet et led i psykologisk krigsførelse.

Desto mere må der gøres for at øge kendskabet til Marx' tekster. Det er udbytterigt at læse Det Kommunistiske Manifest fra 1848, Lønarbejde og kapital fra 1849, Løn, pris og profit fra 1865, Borgerkrigen i Frankrig fra 1871, eller Kritik af Gothaprogrammet (det tyske socialdemokratis daværende program) fra 1875. For ikke at tale om Grundrids fra 1857–58, Bidrag til kritikken af den politiske økonomi fra 1859 og Teorier om merværdien fra 1862–63, eller mange andre Marx-skrifter. Hvert af dem indeholder ny erkendelse, som ikke altid er gentaget i andre værker. De er stadier i marxismens udvikling.

I Kapitalen er det, at den fundamentale sammenhæng i teoriens store linjer udarbejdes.

Gelius Lund

I den følgende tekst citeres Kapitalen dels efter oversættelsen fra forlaget Rhodos 1970–72, dels efter den tyske tekst i Dietz-udgaven: Marx/Engels: Werke bd. 23, 24, 25.

Den danske oversættelse foreligger i 10 bind plus et registerbind. Den tyske udgaves bd. 23 er fordelt på de danske bind 1/1, 1/2, 1/3, 1/4, det tyske bd. 24 på de danske bind 2/1, 2/2, det tyske bd. 25 på de danske bind 3/1, 3/2, 3/3, 3/4.

En citathenvisning som den følgende: s. 132, MEW 23 s. 53 betyder, at stedet findes i det danske bd. 1/1 s. 132 og i Marx/Engels: Werke bd. 23 s. 53.

En henvisning som 1/2 s. 329, MEW 23 s. 214 betyder, at stedet findes i det danske bd. 1/2 s. 329 og i MEW bd. 23 s. 214. Osv.

Henvisninger til bd. 2/1 osv. svarer til MEW bd. 24, henvisninger til bd. 3/1 osv. til MEW bd. 25.

De nævnte tre bind i Marx/Engels: Werke er også udkommet med nummereringen Erster, Zweiter, Dritter Band. Disse bind er identiske med MEW bd. 23, 24 og 25.

I det foreliggende skrift citeres også andre Marx-værker. Bidrag til kritikken af den politiske økonomi (1859, på dansk Rhodos 1974) citeres efter den danske udgave som Bidrag s. 00; Teorier om merværdien (1862–63, på dansk Rhodos 1979) citeres som Teorier bd. x s. 00; Grundrids til kritik af den politiske Økonomi (1857–58, på dansk Rhodos 1974) som Grundrids bd. x s. 00; Det Kommunistiske Manifest (1848, dansk på Forlaget Tiden) som Udv. Skr. 1 s. 00.

I oversættelsen af Kapitalen er bibeholdt de mål-, vægt- og møntnavne, som var gængs i England i forrige århundrede. Da Kapitalen blev til, hed engelsk mønt penny (i flertal pence), shilling = 12 pence og pund sterling = 20 shillings. I dag er shilling udgået og 1 pund = 100 pence.

1 unse er 28,349 gram, et engelsk pund (vægt) er 16 unse.

De første linjer i Kapitalens kapitel 1 lyder: »I de samfund, hvor den kapitalistiske produktionsmåde hersker, viser rigdommen sig som en »uhyre vareophobning« og den enkelte vare som dens elementarform. Vor undersøgelse begynder derfor med en analyse af varen«.

Sådan begynder Karl Marx' mest berømte værk. Et andet skrift, Det Kommunistiske Partis Manifest, som han og Friedrich Engels udgav i 1848, har en anden indledning til sit kapitel 1:

»Alle hidtidige samfunds historie er en klassekampenes historie«. I en fodnote tilføjede Engels i 1883: »Det vil nøjagtigt udtrykt sige: den historie, der er skriftligt overleveret«.

Udv. skr. I s. 26

Det førstnævnte værk lægger altså i sin optakt vægt på at forklare læseren, hvad der ligger i vareformen i det kapitalistiske samfund. Det andet værk, Manifestet, vil straks indvi os i historiens gang, i årtusinders klassekampe og deres perspektiv.

Der er tale om to forskellige fremstillingsmåder, den første logisk-analytisk, den anden logisk-historisk. Den første undersøger, analyserer aktuelle foreteelser og deres sammenhæng for at bruge den vundne erkendelse politisk, økonomisk, fagligt, i historisk forskning osv. Den anden går historisk til værks, den undersøger, analyserer historiens gang og samfundenes udvikling for straks at give en vejledning i den aktuelle klassekamp.

Så forskellige, som de to fremstillingsmåder kunne forlede til at tro, er de to værker imidlertid ikke. Det opdager man ved at læse et stykke af et forord, som Engels efter Marx' død i 1883 skrev til en ny udgave af Manifestet:

»Den grundtanke, der går gennem Manifestet: at den økonomiske produktion og den deraf fremtvungne sociale struktur inden for hvert tidsafsnit danner grundlaget for dette tidsafsnits politiske og intellektuelle historie; at følgelig al historie (siden opløsningen af det ældgamle fælleseje af jorden) har været historie om klassekampe, kampe mellem udbyttede og udbyttere, beherskede og herskende klasser på forskellige trin af den sociale udvikling; at denne kamp imidlertid nu har nået et trin, hvor den udbyttede og undertrykte klasse (proletariatet) ikke mere kan befri sig for den udbyttere og undertrykkende klasse (bourgeoisiet) uden at befri hele samfundet for udbytning, undertrykkelse og klassekampe, denne grundtanke tilhører ene og alene Marx.«

Udv. skr. I s. 22

Denne grundtanke er et væsentligt træk i Marx' materialistiske historieopfattelse, som han begyndte at udarbejde i

1840'erne. Engels havde sin store andel i denne historieopfattelses tilblivelse, men tillagde som man ser Marx ophavsretten. Den materialistiske historieopfattelse blev nedskrevet af Marx og Engels i 1845–46 i et manuskript, som første gang blev trykt i 1932 på foranledning af Marx-Engels-Lenin instituttet i Moskva. Dets titel er: Den Tyske Ideologi. Første del af dette værk findes på dansk i en udgave fra forlaget Rhodos.

Marx arbejdede videre med den grundtanke, som Engels i sit forord til Manifestet 1883 havde fremhævet: »at den økonomiske produktion og den deraf fremtvungne sociale struktur inden for hvert tidsafsnit danner grundlaget for dette tidsafsnits politiske og intellektuelle historie« osv. Kapitalens tre bøger (bind) er et resultat af hans økonomiske forskning med det sigte at levere bevis for den materialistiske historieopfattelses rigtighed, et bevis, som styrker arbejderklassen i dens kamp for et socialistisk og kommunistisk samfund og giver både forskere og revolutionære partier et frugtbart grundlag for deres virksomhed.

Når Kapitalens kapitel 1 indledes med tørre ord om analyse af varen i samfund med kapitalistisk produktionsmåde i stedet for Manifestets fanfare, betyder det ikke, at forfatterens revolutionære glød var slukket og afløst af beskæftigelse med et økonomisk speciale. Tværtimod.

Da Marx og Engels i 1872 skrev forord til et nyt oplag af Manifestet fandt de nok adskilligt, som kunne ændres, men det gjaldt ikke Manifestets væsen:

»Selv om forholdene i de sidste 25 år har forandret sig, er de almindelige grundsætninger, der udvikles i dette Manifest, i det store og hele fuldstændig rigtige den dag i dag. Hist og her er der enkeltheder, der kunne forbedres. Den praktiske anvendelse af disse grundsætninger vil overalt og til enhver tid – det forklarer Manifestet selv – være afhængig af de omstændigheder, der historisk foreligger, og derfor lægger vi absolut ingen særlig vægt på de revolutionære forholdsregler, der er foreslået i slutningen af afsnit II. I dag ville dette sted i mange retninger lyde anderledes. Programmet er i dag flere steder forældet på baggrund af storindustriens enorme udvikling i de sidste 25 år og den fremadskridende partiorganisering af arbejderklassen, der hænger sammen dermed, endvidere på baggrund af de praktiske erfaringer, først fra Februarrevolutionen (1848–1849 GL) og i endnu højere grad fra Pariserkommunen (1871 GL), hvor proletariatet for første gang to måneder igennem havde den politiske magt«.

Med andre ord: den materialistiske historieopfattelse var

holdbar. Den var blevet yderligere underbygget i arbejdet med Kapitalen.

Lad os atter se på de linjer, som indleder Kapitalens 1. kapitel: »I de samfund, hvor den kapitalistiske produktionsmåde hersker, viser rigdommen sig som en »uhyre vareophobning« og den enkelte vare som dens elementarform. Vor undersøgelse begynder derfor med en analyse af varen«.

I vinteren 1857–58 var Marx (i *Grundrids*) efter 13 års forskning nået frem til, at analysen af varen under den kapitalistiske produktionsmåde måtte være optakten til en kritik og en fremstilling af den politiske økonomi. Han karakteriserede dermed det kapitalistiske samfund som et varesamfund. Det kunne han ikke have sagt om noget forudgående samfund. Tiden siden da har underbygget rigtigheden af hans betragtning. Alting gøres til varer i dette samfund, alt kommerialiseres.

Marx fastslår med de citerede linjer, at undersøgelsens første emne, analysen af varen, gælder det kapitalistiske samfunds økonomi, den kapitalistiske produktionsmåde, ikke økonomien i forudgående samfundsformer, altså ikke økonomien i middelalderens herremands-, bonde- og lavssamfund (feudalismen) eller antikkens (oldtidens) slavesamfund – skønt værket indeholder mængder af historisk stof fra forudgående tilstande.

Han vil, viser det sig, heller ikke profetere om detaljer i fremtidens kommunisme, selv om Kapitalen og andre af hans skrifter indeholder adskillige henvisninger til generelle træk i kollektiv økonomi, f.eks. fælleseje af produktionsmidlerne og planlægning af produktionen.

Marx' formål var at »afdække det moderne samfunds økonomiske bevægelseslov«. Ordet lov skal her forstås som bestemmende, nødvendige sammenhænge. Han ville finde de bestemmende motiver og drivkræfter i kapitalismen, de afgørende træk, sammenhængen mellem dem, deres udviklingstendenser, de relationer (indbyrdes forhold), som opstår mellem klasserne, og som udgør basis for klassekampen. Det bestemmende motiv for den kapitalistiske produktionsmådes udvikling viser sig at være produktionen af merværdi, af profit, af kapital.

For øvrigt: når der tales om kapitalistisk produktionsmåde, sigtes der ikke til den måde, hvorpå produkter fremstilles teknologisk, men til den måde, produktionen af kapital foregår på, til klasseforholdene, ejerforholdene og tilegnelsesforholdene i det samfund, hvor den afgørende relation består mellem

Staten

S. 94, MEW 23 s. 15

Udv. skr. I s. 19 f.,

produktionsmidlernes ejere på den ene side og arbejderne på den anden. På samme vis betyder undertitlen s. 89: Kapitalens produktionsproces, ikke nogen teknologisk proces under kapitalismen, men den proces, hvorved kapitalen, kapitalforholdet, kapitalmagten, produceres.

I det lige citerede forord til Kapitalen 1867 betoner Marx:

S. 94, MEW 23 s. 12

»Det som jeg i dette værk skal udforske er den kapitalistiske produktionsmåde og de dertil svarende produktions- og udvekslingsrelationer. Dens klassiske hjemsted har hidtil været England. Dette er grunden til, at England tjener som hovedillustration til min teoretiske fremstilling«.

Det historiske materiale er altså *illustrationer* til analysens resultater.

Den teoretiske fremstilling sigter ikke kun på England:

Samme sted

»Skulle imidlertid den tyske læser farisæisk trække på skuldrene ad de engelske industri- og landarbejderes forhold eller optimistisk berolige sig med, at det da langt fra står så dårligt til i Tyskland, så må jeg tilråbe ham: De te fabula narratur! (Om dig handler historien!)«.

For analysen og vurderingen af de enkelte lande »drejer det sig i og for sig ikke om den højere eller lavere udviklingsgrad af de samfundsmæssige antagonismer (uforligelige modsætninger) som udspringer af den kapitalistiske produktions naturlove«.

Naturlove betyder her love, hvis eksistens og gyldighed ikke er afhængig af menneskers ønsker. I stedet for love kan man også sige lovmæssigheder. Marx pointerer:

Samme sted

»Det drejer sig om disse love selv, om disse tendenser, der virker og slår igennem med jernhård nødvendighed. Det industrielt mere udviklede land viser blot det mindre udviklede et billede af dets egen fremtid«.

De ord, der så følger i Marx' forord, viser, at Marx ikke anså samfundets økonomiske grundlag for enebestemmende for samfundets udvikling. I Kapitalen læser vi:

S. 94, MEW 23 s. 12-13

»Hvor den kapitalistiske produktion helt har vundet borgerret hos os (i Tyskland GL), f.eks. i de egentlige fabrikker, er forholdene langt dårligere end i England, fordi der mangler den modvægt, som fabrikslovene (i England GL) udgør. På alle andre felter lider vi ligesom hele det øvrige kontinentale Vesteuropa ikke blot under den kapitalistiske produktions udvikling, men også under dens mangel på udvikling. Ved siden af de moderne onder tynges vi af en hel række nedarvede onder, der skyldes den fortsatte vegeteren af gammeldags, forældede produktionsmåder med deres følge af utidssvarende

samfundsmæssige og politiske forhold. Vore lidelser hidrører ikke blot fra de levende, men også fra de døde«.

Den betragtning gælder den dag i dag, værst for de længst tilbagestående folk, men i nogen grad for alle!

Stedet er i øvrigt interessant for bedømmelsen af, hvordan Marx i 1867 og senere så på muligheden for forbedringer eller forringelser af arbejderklassens stilling under kapitalismen.

Indledningen til Kapitalens 1. kapitel er enkel. Enhver kan forstå ordene. Lad os gentage dem:

Varen

»I de samfund, hvor den kapitalistiske produktionsmåde hersker, viser rigdommen sig som en »uhyre vareophobning« og den enkelte vare som dens elementarform. Vor undersøgelse begynder derfor med en analyse af varen«.

Marx peger på den uhyre varemasse i kapitalistiske lande som rigdommens ydre form, dens fremtræden, og det træk ved kapitalismens rigdom er ikke blevet mindre iøjnefaldende siden. Tværtimod har netop vareproduktionen trængt sig ind over hele kloden og gjort snart alting til varer.

Men er det nu så simpelt? Hvorfor nævner Marx ikke penge som en form for rigdom?

Glemte pengene har han jo ikke. Kapitlet hedder *vare og penge*. Han kommer i den følgende analyse frem til, at penge også er en vare, men på sin egen måde. I hvert fald behøver de ikke at nævnes særskilt i starten. Oven i købet viser det sig, at hvis han havde taget pengene med straks, ville det have forplumret analysen. Det er ikke ligetil at forstå. Det er det sværeste i hele værket.

Og hvorfor tager Marx ikke jord, grunde, miner o.l. med som en form for rigdom? Lad os nøjes med at se på landbruget. Dyrkningen af jorden afkaster indtægt ved salg af afgrøder eller udnyttelse af dem, men det viser sig i analysen, at der i denne indtægt er en part, der ikke stammer fra arbejde, men fra fordelagtig beliggenhed af jorden eller særlig frugtbarhed eller privat ejendomsret. Denne part kaldes jordrenten. Denne indtægt analyserer Marx i Kapitalens 3. bog (på dansk i 3/3 og 3/4, sjette afsnit). Det viser sig, at jordrenten er en del af merværdien i det øvrige produktionsliv og ikke stammer fra dyrkningen af jorden.

Er den »forklaring« begribelig? Sikkert ikke. Den er kun taget med for endnu en gang at understrege, at der under læsningen kan og vil opstå spørgsmål, som man først senere, måske endda først i et senere bind af Kapitalen, får et forståeligt svar på.

Jord, grunde, miner o.l. er ikke varer, skønt de har en pris og er handelsobjekter. De er ikke oprindelig produceret med salg for øje, selv om der kan være investeret penge i dem for at kunne sælge dem. De er ikke med i vareanalysen, de kommer først ind, når analysen når frem til merværdiens forskellige fremtrædelsesformer. (Hvad der forstås ved fremtrædelsesformer kommer vi senere ind på.) Jordrenten er ikke karakteristisk for kapitalens eksistens, det er derimod varen. Det noterede Marx i *Indledning* (1857), her citeret fra *Bidrag* s. 223:

Bidrag s. 223

»I alle de samfundsformer, hvor jordejendommen hersker, er naturelementet fremherskende. I de former, hvor kapitalen hersker, er det sociale, historisk opståede element fremherskende. Jordrenten kan ikke forstås uden kapitalen. Men kapitalen kan udmærket forstås uden jordrenten. Kapitalen er den alt bestemmende magt i det borgerlige samfund. Den må danne både udgangspunkt og slutpunkt og behandles før jordejendommen«.

I forbifarten om ordet jordrente: rente kommer her af det engelske ord rent, som betyder leje, forpagtningsafgift o.l. Det engelske rent betyder ikke rente af penge, den rente hedder på engelsk interest. Jordrenten kan man sidestille med rente af en vis kapital, og denne kapital bliver så jordens pris.

Brugsværdi og værdi

Ikke ethvert produkt er en vare, men enhver vare er et produkt. Den mad, man laver og fortærer hjemme, er ikke en vare. Heller ikke den bænke, man selv tømmer sammen og bruger i sin have. Men købte man maden på restaurant og bænken i en forretning var de varer. Varer behøver ikke at være nyttegenstande; narkotika og våben er varer, endda indbringende. En vare skal tilfredsstillende menneskelige behov, men behøver ikke at være en daglig fornødenhed eller at være gavnlige for sundheden, miljøet eller menneskers liv og fremtid i øvrigt:

S. 128, MEW 23 s. 49

»Hvilken natur disse behov har, om de f.eks. stammer fra maven eller fra fantasien, ændrer intet ved sagen. Det drejer sig heller ikke om, hvordan varen tilfredsstiller det menneskelige behov, om det sker umiddelbart som livsfornødenhed, eller ad omveje som produktionsmiddel«.

Enhver nyttig ting, jern, papir osv., kan betragtes dels ud fra dens kvalitet, dels ud fra dens mængde, dens kvantitet. Spørger man om kvalitet, vil man have at vide, hvilken nytte den gør, hvordan den kan bruges, hvor god den er til formålet, hvad der er brugt til dens fremstilling osv. Spørger man om kvantitet, så gælder det mål og vægt, og *hvad den koster*. Det

første spørgsmål handler om brugsværdi, det andet om bytteværdi.

Vi har med bisætningen »og *hvad den koster*« begået et forræderi mod Marx' tekst og en opportunistisk indrømmelse til vores dagligdags opfattelse. Når vi i butikken skal have varen, brugsværdien, spørger vi, hvad varen koster, hvor mange penge vi skal af med. Når vi tænker sådan, overser vi en mængde mellemtrin i analysen af vareprisen. Lad os se på, hvad Marx selv siger umiddelbart efter, at han har talt om brugsværdien:

»I den samfundsform vi betragter, udgør brugsværdierne til lige de stofflige bærere af bytteværdierne.

S. 129, MEW 23 s. 50 f

Bytteværdien viser sig umiddelbart som det mængdeforhold, hvori brugsværdier af én art udveksles med brugsværdier af en anden art«.

I sin ovenfor anførte betragtning af brugsværdi og bytteværdi har Marx altså endnu ikke brug for vareprisen. Han har ikke brug for at tale om penge. Det får han snart, men endnu ikke på dette punkt. Brugsværdierne er de stofflige bærere af bytteværdierne; bytteværdien, bytteforholdet udtrykker sig i, at et vist kvantum vare kan udveksles med et kvantum af en anden vare.

Endnu en gang: Når Marx taler om bytteværdi, taler han om bytteforhold, endnu ikke om en vares egen værdi, endnu heller ikke om pris, og hans analyse viser først senere, hvad penge er.

På de følgende sider anfører Marx forskellige bytteforhold, udvekslingsforhold. En tønne hvede kan – erfaringsmæssigt – udveksles med et vist kvantum af skosvæerte, silke, guld osv. En vare har således mange bytteforhold, lige så mange som der er andre varer. Hvordan kan varen have det? Hvad er det ved en vare, der gør, at den – erfaringsmæssigt – har et ret stabilt bytteforhold over for andre varer? Marx drager på s. 130 denne slutning:

»... de gyldige bytteværdier for en given vare er ens... Bytteværdien kan overhovedet kun være udtryksmåden, »fremtrædelsesformen« for et indhold, der er forskelligt derfra«.

S. 130, MEW 23 s. 51

Her må gøres en bemærkning om oversættelsen af stedet. Den første sætning kunne bedre oversættes sådan:

»... de gyldige bytteværdier for en given vare udtrykker noget, der er ens«,

eller måske endnu udførligere:

»... de gyldige bytteværdier for en given vare udtrykker noget, der er ens og lige stort«.

Den tyske ordlyd er: »... die gültigen Tauschwerte derselben Ware drücken ein Gleiches aus«.

S. 131, MEW 23
s. 52

Hvad er da dette »ein Gleiches«, dette der er ens og lige stort i bytteforholdet mellem to varer? Varerne er jo stoffligt aldeles uens? Det diskuterer Marx på halvanden side og konstaterer sluttelig:

»Ser man bort fra varelegemernes brugsværdi, så bliver der kun én fælles egenskab tilbage, den at være arbejdsprodukter«.

Varer er produkter af arbejde. Det er det, der er fælles for dem. Vi har dermed fat i en del af forklaringen af udtrykket »ein Gleiches«, noget der er ens og lige stort. Men endnu ikke i hele forklaringen. Den kommer i sidste halvdel af s. 131 (vi ser bort fra fodnoterne, hvis vi ikke udtrykkeligt henviser til dem).

Marx havde nævnt en række varer – hvede, skosvætte, silke, guld osv. Man kunne vælge hvilke som helst varer som eksempel. Det svarer til, at det er en fabrikant ligegyldigt, hvad hans folk fabrikkerer, bare produkterne kan afsættes profitabelt, eller at en grosserer handler med hvad som helst, bare lageret kan omsættes. Man kan, som Marx noterer, »se bort fra varelegemernes brugsværdi«, når man diskuterer bytteforhold, bytteværdi.

Abstraktionsmetoden

S. 131, MEW 23
s. 52

I det nævnte stykke på s. 131 bruger Marx ordet abstrahere i stedet for »se bort fra«:

»Når vi abstraherer fra arbejdsproduktets brugsværdi, så abstraherer vi også fra de materielle bestanddele, eller former, som gør det til brugsværdi«.

Højere oppe på siden har Marx brugt udtrykket »abstraktionen fra varernes brugsværdier«.

Disse ord får os til at blade tilbage til det sted, hvor Marx om værdiformen skrev:

S. 91, MEW 23
s. 11 f

»Værdiformen, hvis færdige skikkelse er pengeformen, er meget indholdsløs og enkel. Alligevel har menneskeånden i mere end 2000 år forgæves søgt at trænge til bunds i den, mens på den anden side analysen af langt mere indholdsrige og komplicerede former i det mindste tilnærmelsesvis er lykkedes. Hvorfor? Fordi et fuldt udviklet legeme er lettere at studere end en celle. Ved analysen af de økonomiske former kan man desuden hverken bruge mikroskop eller kemiske reagenser«.

Mikroskop osv. kan man jo bruge ved analysen, undersøgelsen af celler i muskler, nerver osv.

»Abstraktionsevnen må erstatte dem begge« – nemlig er-

statte mikroskop og andet materiel, som man betjener sig af i naturvidenskaber.

Abstraktionsevnen! Der har vi ordet abstraktion igen. Men lad Marx føre sit eksempel med celleformen helt igennem:

»Abstraktionsevnen må erstatte dem begge. For det borgerlige samfund er arbejdsproduktets vareform eller varens værdiform imidlertid den økonomiske celleform. For den ukyndige synes analysen af den at beskæftige sig med rene spidsfindigheder. Det drejer sig her faktisk om spidsfindigheder, men kun i samme forstand som i mikroanatomien«.

S. 92, MEW 23 s. 12 f.

Med mikroskopet er naturforskere trængt dybt ind i naturens ellers usynlige indre. De har med mange »spidsfindigheder« fundet sammenhænge, som er væsentlige for vores liv. Med abstraktionsevnen vil Marx føre sin analyse dybt ind i økonomiens verden og med sine »spidsfindigheder« finde sammenhænge, som også er væsentlige for vores liv.

Han bruger abstraktionsmetoden. Hvad vil det sige?

Når vi »ser bort fra«, abstraherer fra brugsværdierne, så snart vi taler om bytteværdierne, bytteforholdene, foretager vi os ikke noget verdensfjernt eller virkelighedsfjernt. Vi betragter blot udvekslingen af varer i så ren form som muligt. Vi gør faktisk som fabrikanten, der fremstiller en hvilken som helst vare, blot han kan afsætte den. Fabrikanten ser ganske vist ikke bort fra prisen, pengene, men det kan Marx og vi gøre, fordi vi ikke er fabrikanter, men blot er optaget af at undersøge, hvad der går for sig, og hvordan vareudvekslingen foregår, og hvad den medfører.

Marx kan også på dette stadi, dette abstraktionsniveau, se bort fra, abstrahere fra pengenes mellemkomst, for de er ikke noget centralt for bytteforholdet. De bliver noget vigtigt på et senere stadi, et lavere abstraktionsniveau, hvor vi kommer nærmere ind på livet af fænomenerne.

På samme måde betyder abstraktion ikke hos Marx noget virkelighedsfjernt, det betyder blot, at det vi undersøger, betragtes og analyseres i så ren og u-forplumret en form som muligt.

Opbygningen af hele værket er udtryk for Marx' abstraktionsmetode, for han begynder med det mest almindelige, det vi alle kender til, varen, og arbejder sig videre i analysen til de kategorier, som udspringer af den kapitalistiske produktionsmåde.

Kategorier? Ordet kan ofte oversættes ved *grundbegreber*. Blot er der tale om mere end begreber. Tag kategorierne vare,

Kategorier

brugsværdi, bytteværdi (bytteforhold), som vi stødte på i begyndelsen af Marx' fremstilling. De er begreber, men de er også realiteter uden for vores bevidsthed. Realiteter skal ikke defineres, vi skal ikke definere en vare, den er en realitet for os, men i analysen og i fremstillingen af analysens resultater er den tillige et begreb, et grundbegreb under den kapitalistiske produktionsmåde. For at bevare denne dobbelthed, dels realiteten, dels realiteten som begreb, bruger vi ordet kategori. Men volder ordet vanskelighed for forståelsen af en og anden sætning, så tænk på betydningen grundbegreb.

Marx foretager sin analyse for at finde ind til de grundlæggende kategorier. Første bind af Kapitalen handler om kategorier som vare, værdi, værdisubstans, værdistørrelse, bytteværdi, penge, arbejdskraft, arbejdskraftens værdi, merværdi, kapital, udbytningens forskellige former og metoder, kapitalakkumulation (opsparing af kapital, siger mange hellere i dag, kapitaldannelse, kan man også sige). Men vi bemærker, at samtidig med at analysen føres videre til nye kategorier, bygges samtidig indsigten i den kapitalistiske produktionsmåde op. Marx påviser dermed nødvendige, uomgængelige sammenhænge i denne produktionsmåde. Disse nødvendige, uomgængelige, generelle sammenhænge kalder Marx også love eller lovmæssigheder. Det drejer sig ikke om juridiske love, men om generelle sammenhænge.

Bemærk, at Marx ikke definerer, men udleder disse kategorier, sammenhænge, love af foreliggende økonomisk og historisk materiale. Der er tale om analyseresultater, ikke om definitioner – hvilket overfladiske kritikere har overset lige siden Kapitalens første bog udkom.

Første bog begynder med varen og analyserer dens brugsværdi og dens bytteværdi (dens bytteforhold). Gennem analyse nåede Marx frem til det, der kan være »ens og lige stort« i varer af samme værdi, nemlig et vist kvantum arbejde. Det er et foreløbigt resultat, for vi er slet ikke nået igennem analysen af arbejdet og dermed af værdien.

Det er arbejdet, der er fælles for varerne, det som gør, at bytteværdier kan være udtryk for noget, der er »ens og lige stort«. Arbejde har alle produkter krævet.

Imidlertid er der anvendt forskellige slags arbejde på fremstillingen af varerne – smedearbejde, tømrerarbejde, ufaglært arbejde osv. Det kalder Marx *konkret arbejde*, arbejde af en bestemt faglig art for at lave bestemte brugsværdier.

Men det konkrete arbejde er netop ikke ens, og det kan ikke

være lige stort. Samme antal timer af smedearbejde, af tømrerarbejde eller af ufaglært arbejde kan ikke i kapitalistisk produktion være »lige stort«.

Det, der kan være ens og lige stort, er arbejde slet og ret, så og så mange timers menneskeligt arbejde. Eller med et mere generelt udtryk, som Marx bruger: det, der kan være ens og lige stort er *abstrakt, alment arbejde*, arbejdsaktivitet i så og så mange timer uden hensyn til faglig art.

Det er det abstrakte menneskelige arbejde, der udgør værdisubstansen.

Men der er anvendt mange slags arbejde på enhver vare. Marx bruger herom det billedlige udtryk, at produkterne er »en blot og bar gelé af forskelsløst menneskeligt arbejde«.

Vi mangler endnu Marx' redegørelse for, hvordan faglært og ufaglært arbejde kan tælles sammen. Omkostningerne ved faglært arbejde er højere end ved ufaglært arbejde. Inden Marx giver denne redegørelse, præsenterer han læserne for endnu en side af værdisubstansen, det abstrakte menneskelige arbejde. Han skriver:

»Når værdien af en vare er bestemt ved den mængde arbejde, der er brugt til dens fremstilling, kunne det se ud, som om en vare fik desto større værdi, jo dovnere og udueligere dens fremstiller var, for han bruger så meget mere tid til at lave den«.

Nej, den arbejdstid, der her kommer i betragtning, er den *samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid*, hvor arbejdet udføres med gennemsnitlig teknik, i gennemsnitligt tempo, med gennemsnitlig færdighed, dygtighed osv. Det fører til en konsekvens, som kan forekomme overraskende.

Når teknikken bliver mere produktiv, når råstofferne anvendes mere økonomisk, således at der bruges mindre kvanta råstoffer og dermed færre samfundsmæssigt nødvendige arbejdstimer til fremstillingen af en vare, og når intensiteten og dygtigheden øges, så *falder varens værdi* – uanset om dens kvalitet, dens brugsværdi forbedres. Faldet i varens værdi skyldes, at den anvendte samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid er blevet mindre.

Det er vigtigt at mærke sig, at værdi, sådan som Marx bruger denne kategori, ikke betegner brugsværdi og heller ikke pris. En vares værdi kan falde, og dermed prisen falde, samtidig med at dens brugsværdi bliver bedre. Men det er ikke mærkværdigt. Eksempler fra dagliglivet findes der mange af.

Kategorien abstrakt arbejde er ikke nogen vilkårlig konstruktion fra Marx' side. Også denne kategori er en realitet

S. 132, MEW 23
s. 53

Konkret arbejde, abstrakt arbejde

S. 131 f., MEW 23
s. 52

under den kapitalistiske produktionsmåde. Det bemærker Marx flere steder, blandt andet dette:

S. 173, MEW 23
s. 88

»Menneskene bringer altså ikke deres arbejdsprodukter i relation til hinanden som værdier, fordi de regner disse ting for at være blotte tinglige hylstre om ensartet menneskeligt arbejde. Omvendt: idet de i produktudvekslingen sætter deres forskelligartede produkter lig hinanden som værdier, sætter de deres forskellige arbejder lig hinanden som menneskeligt arbejde. *De ved det ikke, men de gør det*«. (kursiveret af GL).

Dobbelt-karakteren af arbejdet

Med sondringen mellem konkret arbejde, dvs. smede-, tømrer- osv. arbejde på den ene side og abstrakt menneskeligt arbejde, arbejde slet og ret, forbrug af hjerne, nerve, muskel og hånd til produktion gjorde Marx en opdagelse, som er afgørende for den teoretiske økonomiske forskning.

I sin redegørelse for sondringen peger Marx bl.a. på sammenhængen mellem det konkrete arbejde og arbejdsdelingen:

S. 136, MEW 23
s. 56

»I den samlede mængde af forskelligartede brugsværdier eller varelegemer fremtræder en lige så stor mangfoldighed af nyttige arbejdsydelser, delt op efter slægt, art, familie, underart, varietet – en samfundsmæssig arbejdsdeling. Den er en eksistensbetingelse for vareproduktionen, skønt vareproduktionen ikke omvendt er eksistensbetingelse for den samfundsmæssige arbejdsdeling. I det gammelindiske landsbyfællesskab er arbejdet samfundsmæssigt delt, uden at produkterne bliver til varer. Eller et mere nærliggende eksempel: i enhver fabrik er arbejdet systematisk opdelt, men denne deling fremkommer ikke ved, at arbejderne udveksler deres individuelle produkter«.

Nu følger en sætning, hvis indhold dukker op flere steder i dette første afsnit:

»Kun produkter af selvstændige og indbyrdes uafhængige privatarbejder optræder som varer i forhold til hinanden«.

Privatarbejder betyder hos Marx ikke arbejder, der udføres som hjemmearbejde, heller ikke private folks arbejde for sig selv. Den private producent kan udmærket være en stor virksomhed, et aktieselskab, en monopolvirksomhed, en multinational koncern, i øvrigt også en kommunal eller statslig virksomhed, for så vidt den producerer varer.

Det afgørende for de Marx'ske privatarbejder er, at virksomhederne producerer hver for sig, og at produkterne udveksles via markedet, afhændes som varer.

Med ordet privatarbejder sigter Marx også til produktionens anarkiske (planløse) karakter under kapitalismen. Uanset, at

den enkelte virksomhed arbejder ud fra sin egen produktionsplan, arbejder virksomhederne som helhed ikke ud fra nogen fælles produktionsplan. De står endda som regel som konkurrenter og skjuler produktionshemmeligheder for hinanden.

Udvekslingen af produkterne via markedet under kapitalismen bevirker, at samfundets arbejde fordeles på de forskellige produktioner, men det foregår ikke planmæssigt. Det foregår gennem et uendeligt væv af private dispositioner, som ikke er afstemt efter hinanden, og som meget vel kan modarbejde hinanden.

Se endnu et citat vedrørende Marx' brug af ordet privat:

»I et samfund, hvis produkter generelt antager form af varer, dvs. i et samfund af vareproducenter, udvikler denne kvalitative forskel mellem nyttige arbejder, som udføres uafhængigt af hinanden som selvstændige producenters private anliggender, sig til et vidt forgrenet system, til en samfundsmæssig arbejdsdeling«.

S. 137, MEW 23
s. 57

I ovenstående citater tales der om samfundsmæssig arbejdsdeling. Ordet samfundsmæssig, på tysk gesellschaftlich, optræder atter og atter i Kapitalen.

Ordet gesellschaftlich har en vis betydningsbredde. Det er også flere steder i Kapitalen oversat ved: social. Enkelte steder betyder det: kollektiv. Marx betegner således aktiekapital som gesellschaftliches Kapital. Det vil formentlig være rigtigt her at vælge betydningen: kollektiv, som det er gjort i den danske oversættelse.

Stoffligt –
samfundsmæssigt

3/2 s. 568, MEW 25
s. 452

Gesellschaftlich betyder i almindelighed en egenskab, der er bestemt eller betinget af produktionsmåden i det kapitalistiske samfund eller en gruppe, et kollektiv, som vedrører hele samfundet (gruppen, kollektivet).

Men det vil f.eks. næppe altid være forsvarligt at kalde den produktion, der foregår i kollektiver, for samfundsmæssig. Selv om den indgår i den samfundsmæssige arbejdsdeling, er det kun den del af den, der tager form af varer, altså udveksles med andre virksomheders eller personers produkter, der kan kaldes samfundsmæssig. Udvekslingen, afhændelsen, tager i det kapitalistiske samfund form af salg.

Produktionsmåden i det kapitalistiske samfund påtrykker alle økonomiske former sin særlige samfundsmæssige karakter. Produkter bliver her til varer, som får værdi og pris. Alle stofflige former får deres samfundsmæssige karakter, som er speciel for det kapitalistiske samfund, og som ikke nødvendigvis behøver at eksistere i et socialistisk eller kommunistisk sam-

fund. Se på følgende eksempler på begrebsparret stoffligt-samfundsmæssigt:

produkt – vare
brugsgenstand – bytteværdi
brugsværdi – værdi
konkret arbejde – abstrakt, generelt arbejde
merarbejde – merværdi
merprodukt – merværdi
produktivkræfter – produktionsrelationer
osv.

På venstre side af listen står den stofflige form, som vil eksistere i ethvert højtdudviklet samfund, og på højre side en samfundsmæssig form, som er bestemt af det kapitalistiske samfunds virkemåde, og som ikke nødvendigvis vil blive ved at eksistere.

Tag begrebsparret produkt-vare. Marx regnede med, at produkter i det kommunistiske samfund vil ophøre at være varer. I dag ved vi, at vareformen endnu eksisterer i socialistiske lande. Begrebet værdi indgår i den socialistiske planlægnings begrebsapparat, men bestemmelsen af værdien foregår ikke over et spontant virkende marked, selv om der findes markeder. (Vi ser i denne forbindelse bort fra varer, der er importeret fra kapitalistiske lande.) Og på et væsentligt punkt er begrebet værdi bortfaldet, nemlig for arbejdskraftens vedkommende, uanset at der betales arbejds løn efter forskellige tariffer, alt efter uddannelse, arbejdssted, behov for stimulering af produktionen osv. Men et »arbejds marked« findes ikke, arbejdsløshed er faktisk ude af billedet i f.eks. Sovjetunionen.

Hele dette emne, vare og værdi i socialistiske samfund, er imidlertid stærkt omdiskuteret. På Clartés forlag er der udkommet litteratur derom.

Listen over begrebspar af dels stofflig, dels samfundsmæssig karakter er lang. I Kapitalen danner de stofflige former, f.eks. brugsværdien, et underlag, som stadig er til stede. Men det er de samfundsmæssige former, Marx analyserer. Det er dem, han klarlægger, både for at påvise, hvordan den kapitalistiske produktionsmåde fungerer, og for at demonstrere, at den ikke er »absolut«, som han ofte skriver, dvs. den er ikke definitiv, ikke en evig skæbne, men en historisk, forbigående produktionsmåde.

Det er vigtigt ved læsningen af Kapitalen at have dette træk ved Marx' arbejde i tankerne. Han interesserer sig for alt, men i analysen først og fremmest for den samfundsmæssige karakter, som de stofflige former antager i det kapitalistiske sam-

fund, og de muligheder, som den samfundsmæssige udvikling åbner for menneskeheden.

Et andet væsentligt begrebspar er væsen og fremtrædelsesform. Allerede i de første linjer i Kapitalens første kapitel møder vi i den tyske tekst ordet: *erscheint*. Det er på dette sted i den danske tekst oversat ved: *viser sig*. Det kunne lige så godt være oversat ved: *fremtræder*:

»I de samfund, hvor den kapitalistiske produktionsmåde hersker, fremtræder rigdommen som en »uhyre vareophobning«... «

Det vi umiddelbart iagttager, opfatter eller fornemmer er *fremtrædelsesformen*. Den er ikke altid sagens kerne, sagens væsen. Det er sagens væsen, Karl Marx vil afdække, for derefter at undersøge fremtrædelsesformens funktion og indvirkning. Det er sagens væsen, Marx vil afdække for at få sikker viden om baggrunden for fremtrædelsesformen, virkningen på menneskers tilværelse, tankegang og følelsesliv.

Problemet om sagens væsen og dens fremtrædelsesform møder vi til stadighed. Når vi ser adfærdsvanskeligheder hos børn, ser vi en fremtrædelsesform. Vi ved i dag, at der bag adfærdsvanskeligheder ligger dårlige kår, men det har man ikke altid vidst, og selv i dag må det nøjere undersøges, hvori de dårlige kår består. For at rette op på børns adfærdsvanskeligheder må man undersøge kårerne og ændre dem. Man må finde frem til sagens kerne, dens væsen, og sætte ind dér.

Mange andre end Karl Marx var tidligt opmærksom på begrebsparret væsen-fremtrædelsesform. Han undersøgte det gennem hele sit værk.

Der består et slægtskab mellem de to sæt begrebspar: stoffligt-samfundsmæssigt og væsen-fremtrædelsesform. I Kapitalen læser vi:

»Bytteværdien kan overhovedet kun være udtryksmåden, »fremtrædelsesformen« for et indhold, der er forskelligt derfra«.

Den sætning kan illustrere begge sæt begrebspar. Men parret væsen-fremtrædelsesform er som eksemplet med børns vantrivsel viser langt mere omfattende end det første par.

Fremtrædelsesformen eksisterer. Og den er ikke nødvendigvis en illusion, et skin. Når Marx skriver, at rigdommen under kapitalismen fremtræder som en uhyre vareophobning, peger han på et reelt fænomen.

Men fremtrædelsesformen kan være en illusion.

Væsen og fremtrædelsesform

S. 130, MEW 23
s. 51

Også en illusion, et skin, kan fungere som en realitet, når mennesker handler ud fra illusionen, skinnet.

Det er f.eks. en illusion, at guld har værdi på grund af sit stof. Det samme gælder alle andre varer. Værdien er ikke stoffet selv, men det samfundsmæssigt nødvendige arbejde, der er lagt i varens fremstilling. Imidlertid er det en almindelig illusion, at varer har værdi på grund af stoffet. Det har de ikke, stoffet og formen giver kun brugsværdi. Dette tema behandler Marx i afsnittet om varens fetichkarakter, som vi senere kommer til.

Simpelt arbejde, faglært arbejde

En vanskelighed ved bestemmelsen af varens værdi ved fremstillingsarbejdets gennemsnitlige varighed er, at en times simpelt, ufaglært arbejde kan repræsentere et forbrug af alment menneskeligt arbejde, der er højst forskelligt fra det forbrug, som en fagligt uddannet arbejdskraft præsterer på en time.

Marx pointerer, at det arbejde, som danner værdien, er *simpelt gennemsnitsarbejde*, udført af »simpler arbejdskraft, som ethvert almindeligt menneske uden særlig uddannelse besidder i sin fysiske organisme«.

Arbejde, udført af uddannet arbejdskraft, kalder Marx *kompliceret arbejde*:

»Kompliceret arbejde gælder kun som *potenseret* eller snarere *multipliseret* simpelt arbejde, således at et mindre kvantum kompliceret arbejde er lig med et større kvantum simpelt arbejde«.

Omregningen af kompliceret »faglært« arbejde til simpelt gennemsnitsarbejde foregik oprindeligt kun gennem udbudet af og efterspørgselen efter arbejdskraft. For at kapitalisterne altid kunne have faglærte arbejdere til rådighed, måtte deres løn ligge over ufaglærte arbejders. Forskellen på lønhøjder har deres grundlag i arbejdskraftens forskellige uddannelse og dermed forskellige »potens« som værdidanner. Hos Marx får dette følgende udtryk:

»De forskellige proportioner, i hvilke forskellige slags arbejder reduceres til simpelt arbejde som måleenhed for dem, fastsættes gennem en samfundsmæssig proces bag ryggen af producenterne (arbejderne GL) og forekommer dem derfor at være givet ved sædvane. For simpelhedens skyld vil vi i det følgende lade enhver slags arbejdskraft gælde for simpel arbejdskraft, således at ulejligheden med reduktionen spares«.

I dag foregår »omregningen«, »reduktionen« af kompliceret arbejde til simpelt arbejde (det vil i praksis sige fastsættelsen af lønhøjder og tariffer) ganske vist mindre »bag ryggen af pro-

ducenterne« end på Marx' tid. Den foregår til en vis grad gennem arbejdskamp mellem parterne, bestemt af indbyrdes styrkeforhold og kampvilje. Grundforholdet er imidlertid stadig bestemt af værdidannelsen under kapitalismen.

Under kapitalismen danner arbejdet på den ene side værdi, på den anden side brugsværdier. Værdien dannes af det abstrakte, almene menneskelige arbejde, brugsværdien af det konkrete arbejde. Den sidste form vil bestå:

»Som frembringer af brugsværdier, som nyttigt arbejde, er arbejdet derfor en af alle samfundsformer uafhængig eksistensbetingelse for mennesket, en evig naturnødvendighed for at formidle stofskiftet mellem mennesket og naturen, altså for det menneskelige liv«.

Dette vil ikke nok så megen automatisering med elektroniske robotter kunne ændre på. Men arbejdet vil skifte karakter. Det vil miljø- og ressourcekrav medføre, plus den teknologiske og sociale udvikling i øvrigt.

Nu er vi kommet til det punkt i Kapitalens første afsnit, hvor analysen gav Marx anledning til i forordet 1867 at bruge ordet *spidsfindigheder*. Det drejer sig om analysen af værdiformen. Hidtil har Marx undersøgt brugsværdi, værdi, værdisubstans, værdistørrelse, arbejde som værdidanner og arbejdets dobbeltkarakter som dels konkret arbejde, dels abstrakt, alment menneskeligt arbejde. Undervejs blev også bytteværdi berørt, allerede på 1. kapitels 2. side. I systematisk henseende var dette ikke korrekt, men Marx bemærker, at blot man er klar over sammenhængen og har forstået, hvad der er værdi og værdistørrelse, gør denne ukorrekthed ingen skade, men afkorter blot fremstillingen.

Nu derimod drejer det sig om analysen af bytteværdien selv. Forudsætningen for at gennemføre denne analyse er, at der er klarhed over de tidligere behandlede kategorier (grundbegreber).

Hvordan kan man få et mål for værdien, som kan bruges i vareudvekslingens praksis, som mål for værdien? Hvordan kan man få værdien udtrykt i en håndgribelig ting?

Vi er vant til penge og priser. Pengene er blevet en realitet. Men hvorfor er de blevet en *værdirealitet*?

»Her gælder det imidlertid om at løse en opgave, som den borgerlige økonomi ikke engang forsøger at løse, nemlig at eftervise denne pengeforms tilblivelse, altså at følge udviklingen af de værdiudtryk, som ligger i varenes værdiforhold, fra dets

S. 137, MEW 23
s. 57

Værdiformen eller bytteværdien

S. 158, MEW 23
s. 75

S. 143, MEW 23
s. 62

simpleste og uanseligste skikkelse til den blændende pengeform. Dermed forsvinder tillige pengenes gåde«.

Varenes værdiforhold er teoretisk klarlagt, så snart det er eftervist, at hver enkelt vares værdi måles i arbejdstimer, i den mængde samfundsmæssigt nødvendigt, abstrakt, alment menneskeligt arbejde, der er anvendt til dens fremstilling. Dermed er dens værdiforhold til andre varer etableret i teorien, men den enkelte vares værdistørrelse har endnu ikke fået noget håndgribeligt udtryk. Hvordan kommer vi fra den teoretiske indsigt i værdiforholdets natur videre til et sådant håndgribeligt udtryk for værdien? Marx' analyse skal vise os nødvendigheden af dette håndgribelige værdiudtryks fremkomst, nødvendigheden af pengenes tilblivelse. Hvilket materiale der så bliver pengemateriale, får vi ikke at vide gennem analysen, dér må praksis og erfaring træde til.

Værdiudtrykkets »simpleste og uanseligste skikkelse« er »den simple værdiform«: $x \text{ vare A} = y \text{ vare B}$, eller 20 alen lærred = 1 frakke, dvs. 20 alen lærred er 1 frakke værd.

Marx havde beskæftiget sig med analysen af dette værdiudtryk mange år før han – i 1867 – udgav Kapitalens 1. bog. I den forbindelse vil man have stort udbytte af at læse hans bog *Bidrag til kritikken af den politiske økonomi*, som han udgav i 1859. Fremstillingen dér er spækket med historisk stof, hvoraf det meste er udeladt i Kapitalen. Umiddelbart er fremstillingen i *Bidrag* lettere at forstå end fremstillingen i Kapitalen. Det bemærkede Engels i et brev til Marx 16. juni 1867, skrevet mens han læste korrekturaftryk af Kapitalens 1. bog:

»I sammenligning med den tidligere fremstilling (i *Bidrag*) er fremskridtet i skarpheden af den dialektiske udvikling meget betydelig; i selve fremstillingen synes jeg bedre om adskiligt i den første skikkelse« – altså bedre om fremstillingen i *Bidrag*.

Den fremstilling var Marx imidlertid ikke selv tilfreds med. Dér havde han tilladt sig at skyde genvej. Det bemærkede han i et brev til Engels 27. juli 1867:

»Vanskeligheden i udviklingen undgik jeg i den første fremstilling (i *Bidrag*) ved, at jeg først giver den egentlige analyse af værdiudtrykket, når det fremtræder udviklet som pengeudtryk«.

Det er nu en ultrakort karakteristik af forskellen mellem fremstillingen i *Bidrag* og i Kapitalen, men i hvert fald, i Kapitalen benytter Marx ingen genvej, her skal analysen vise os nødvendigheden af et håndgribeligt mål for vareværdien til brug i vareudvekslingen, altså nødvendigheden af penge. Hvad

der s. 143–169 i Kapitalen og senere forekommer af historisk stof sigter på pengeteoriens *historie* eller tjener som *illustration* til teksten, f.eks. omtalen af Aristoteles' betragtninger s. 157–158 eller af Homer s. 160, men sigter ikke på den logiske udledning af pengenes tilblivelse.

I citatet fra Engels' brev af 16. juni 1867 findes udtrykket »den dialektiske udvikling« – her i betydningen »den dialektiske fremstilling«. Længere fremme i dette skrift omtales Marx dialektik nærmere ud fra efterskriftet til 2. oplag af Kapitalens 1. bog. Her kun nogle få ord derom. Marx siger om forskningen, at den skal »tilegne sig stoffet i detaljer, analysere dets forskellige udviklingsformer og opspore disses indre forbindelse«.

Derefter skal fremstillingen genspejle detaljer, former og forbindelser i stoffet, deres gensidige samvirken og gensidige medvirken, deres vekselvirkning og konflikt, de indre modsætninger, hvis indbyrdes kamp fremvinger udviklingen.

Bag den dialektiske fremstilling må ligge en grundig, analyserende forskning. Dette hentydede Marx til i et brev til Engels 1. februar 1859. Brevet var en kritik af Ferdinand Lassalles forhold til dialektik:

»Jeg ser, at fyren agter at foredrage den politiske økonomi i et stort opus på hegelsk manér. Han vil til sin fortrydelse erfare, at det er noget helt andet gennem kritik først at bringe en videnskab frem til det punkt, hvor den kan fremstilles dialektisk, end at anvende et abstrakt, færdigt logik-system på anelser om netop et sådant system«.

Betydningen af den dialektiske fremstilling af stoffets eget liv betonedede Marx i et brev til Engels den 22. juni 1867:

»De herrer økonomer har hidtil overset den højst simple ting, at formen: $20 \text{ alen lærred} = 1 \text{ frakke}$ blot er den uudviklede basis for $20 \text{ alen lærred} = 20 \text{ pund sterling}$, at altså der simpleste vareform, hvori varens værdi endnu ikke er udtrykt i forhold til alle andre varer, men kun som *noget der er forskelligt fra* dens egen naturalform, indeholder hele hemmeligheden ved pengeformen og dermed er kernen i *alle borgerlige former for arbejdsproduktet*«.

Med andre ord, analysen skal føre fra: $x \text{ vare A} = y \text{ vare B}$ til: $x \text{ vare A}$ er en bestemt sum penge værd.

Marx bruger 17 sider på analysen af den »simple værdiform« $x \text{ vare A} = y \text{ vare B}$, som er hovedsagen. Denne form kalder han s. 164 form I.

Fra den simple værdiform går han videre til den »totale eller den udfoldede værdiform«, hvor værdien af $x \text{ vare A}$ udtryk-

S. 105, MEW 23
s. 27

S. 144–160, MEW 23
s. 63–76

S. 161–163, MEW 23 s. 77–79 kes i alle andre varer, ikke kun i en enkelt vare, vare y. Denne analyse fylder kun tre sider. Denne form kalder han form II.

S. 163–168, MEW 23 s. 79–81 Derpå analyseres tredje trin, den almene værdiform, form III, hvor omvendt alle varer udtrykker deres værdi i en enkelt vare, altså

u vare B eller
v vare C eller
w vare D eller
x vare E eller
osv. = z vare A

eller omskrevet til bestemte varer:

1 frakke eller
10 pund te eller
40 pund kaffe
eller 1 tønne hvede
eller osv. = 20 alen lærred.

I brevet af 22. juni 1867, som blev citeret ovenfor, gjorde Marx opmærksom på, at ækvivalentet 1 frakke i analysens videre forløb uden videre kunne erstattes med 20 pund sterling, eller hvilken pengesum der nu måtte passe prismæssigt.

Dermed har vi jo pengeudtrykket – men i brevet kun som eksempel og påstand, endnu ikke som et logisk resultat af analysen.

Lad os se nærmere på Marx' fremgangsmåde. Han opstiller tre stadier i overvejelserne: form I, form II, form III – og fra form III sker overgangen til pengeudtrykket.

S. 168 f., MEW 23 s. 84 f. Form I ser sådan ud: x vare A = y vare B eller 20 alen lærred = 1 frakke. Men er der noget menneske, der i dag udveksler vare mod vare? En sjælden gang måske, eller for at snyde statskassen, ellers ikke. Eller som i form II – bytter nogen sin vare med et læs af andre varer? Eller benytter nogen sig af form III, hvor alle varer kan byttes med en enkelt, specielt udskilt vare, her 20 alen lærred?

Vi bruger både form I, form II og form III. Vi tror imidlertid ikke, eller tænker ikke over, at vi bruger disse former.

Har Marx da lov til at opstille disse former i sine analyser?

Det spørgsmål skulle man stille sig allerede i begyndelsen, hvor Marx skriver:

S. 129, MEW 23 s. 50 »Bytteværdien viser sig umiddelbart som det mængdeforhold, hvori brugsværdier af én art udveksles med brugsværdier af en anden art... «.

Det er jo form I. Vi er så vant til priser, til penge, at vi ikke tror, vi stiller vare op mod vare, når vi handler i butikken og betaler med penge.

Imidlertid er det netop det, vi gør. Pengene er kun et mellemled. At de derudover er noget i sig selv, og at de tilmed udfører flere forskellige funktioner og selv er en vare, det når vi frem til i Marx' analyse, men at de i betalingen for varer blot er medlem i et udvekslingsforhold, må vi allerede nu gøre os klart.

Når en fabrikkejer afhænder fabrikkens produkter, får han sine udlagte penge tilbage – (og flere til, men profitten ser vi her bort fra). Med disse penge køber han råvarer og erstatter slid på maskiner og bygninger (ved afskrivninger, som bruges til køb af nye maskiner, til reparationer osv.). Han har dermed udvekslet fabrikkens produkter med andre produkter, dens varer med andre varer. Pengene er ude af billedet.

Eller et andet eksempel. Når en arbejder sælger sin arbejdskraft, sælger han sin vare. Når han giver lønnen ud igen, skaffer han sig varer til fornyelse og vedligeholdelse af arbejdskraften. Han har udvekslet vare med vare, blot med pengene som mellemlid.

Vi har lov til at analysere udvekslingen af varer, bytteforholdet, bytteværdien, uden på dette stadium at hæfte os ved mellemlid, pengene. På et senere stadium kommer de med i analysen.

Vi *abstraherer fra* pengene, når vi i første omgang analyserer vareudvekslingen. Vi har at gøre med et mønstereksempel på Marx' abstraktionsmetode. Vi ser foreløbig bort fra pengene (og i øvrigt også fra priserne, som er en senere, kompliceret fremtrædelsesform). Vi gør det for at undersøge vareudvekslingen i så ren form som muligt. Marx skrev om metoden i sit første forord til Kapitalen, 1867.

I afsnittet om værdiformen eller bytteværdien henviser Marx i øvrigt til form I og form II som stadier i vareudvekslingens historie:

»Den første form... forekommer i praksis åbenbart kun i den første begyndelse, hvor arbejdsprodukterne bliver til varer gennem tilfældig og lejlighedsvis udveksling... Den udfoldede værdiform (form II – GL) forekommer faktisk først, når et arbejdsprodukt, kvæg f.eks., ikke længere undtagelsesvis, men allerede sædvanemæssigt udveksles med forskellige andre varer«.

Om form III, hvor en enkelt vare tidligt i historien bliver fælles, alment ækvivalent for alle andre varer, skriver Marx:

»Denne almene ækvivalentform opstår og forgår med den øjeblikkelige sociale kontakt, der affødte den. Vekslende og flygtigt tillægges den snart en, snart en anden vare. Efterhånden som vareudvekslingen udvikler sig, fæstnes den almene

S. 92, MEW 23 s. 12

S. 164, MEW 23 s. 80

S. 191, MEW 23 s. 103 f.

ækvivalentform imidlertid udelukkende til særlige varearter, den krystalliseres i pengeform. Hvilken vareart den klæber ved er i begyndelsen tilfældigt. Imidlertid afgøres det i det store og hele af to omstændigheder. Pengeformen fæstner sig enten til de vigtigste tilbyttede artikler fra det fremmede, artikler der faktisk står som naturgroede fremtrædelsesformer for de hjemlige produkters bytteværdi, eller til den brugsgenstand, som udgør hovedelementet i ens egne afhændelige artikler, f.eks. kvæg. Nomadefolkene er de første, der udvikler pengeformen, fordi alt deres habengut befinder sig i bevægelig og dermed afhændelig form, og fordi deres levevis bestandig bringer dem i kontakt med fremmede fællesskaber og derfor opmuntrer til produktudveksling. Mennesker har ofte gjort andre mennesker til oprindeligt pengemateriale i form af slaver, men aldrig jorden. En sådan idé kunne først opstå i det allerede udformede borgerlige samfund. Den daterer sig fra sidste tredjedel af det 17. århundrede, og dens realisation i national målestok blev først forsøgt et århundrede senere, under franskmændenes borgerlige revolution.

I samme grad som vareudvekslingen sprænger sine rent lokale bånd og vareværdien derfor udvider sig til at være materiaturen (hylstret) om menneskeligt arbejde overhovedet, går pengeformen over på varer, som i kraft af deres natur egner sig til den sociale funktion at være alment ækvivalent: de ædle metaller«.

Citaterne illustrerer det historiske forløb af pengenes tilblivelse. Vi må tilbage til Marx' analyse af bytteværdien for at se, hvorfor det måtte gå sådan, og for at få forståelse af, hvad det almene ækvivalent (og dermed pengene) i grunden er.

Den simple værdiform

Den simple værdiform skrives sådan: x vare A = y vare B, eller 20 alen lærred er 1 frakke værd.

x vare A står i *relativ* værdiform, fordi et kvantum af varen værdimæssigt sættes i *relation* til en anden vare, og fordi udtrykket ville se anderledes ud, hvis lærredet værdimæssigt blev sat i relation til en tredje vare osv.

y vare B står i ækvivalentform, fordi dette kvantum af vare B er ækvivalent med, er af samme værdistørrelse som x vare A.

Vare A og vare B, her lærred og frakke spiller imidlertid hver sin rolle i værdiudtrykket:

»Kun lærredets værdi bliver udtrykt. Og hvordan? Ved at det sættes i forhold til frakken som dets »ækvivalent«, som noget det kan udveksles med. I dette forhold gælder

frakken som eksistensform for værdi, som værditing, for kun som sådan (som værditing GL) er den det samme som lærred«.

S. 148 udvikles denne tanke:

»Værdien af varen lærred bliver dermed udtrykt i varen frakkes legemlige skikkelse, værdien af én vare i brugsværdien af en anden vare«.

S. 148, MEW 23
s. 66

Dette er et springende punkt i analysen. De fleste af os ville vel umiddelbart sige: værdien af lærredet bliver udtrykt ved værdien af frakken, eller: værdien af lærredet bliver udtrykt ved værdien af 20 pund sterling. Nej, erklærer Marx, i den sammenhæng, som ækvivalent for en anden vares værdi står frakken, eller hvilket ækvivalent der end er tale om, ikke som værdi, men som brugsværdi.

Det er en af »spidsfindighederne«. Hvor ligger pointen? Jo, hvis frakkens værdi på forhånd var kendt, så behøvede vi slet ikke hele den langtrukne analyse af værdiudtrykket. For var frakkens værdi på forhånd kendt, så var også lærredets værdi og alle andre varers værdi kendt, og så eksisterede der slet ikke noget problem med at finde et brugeligt ydre udtryk for værdien. Men det problem eksisterer. Det har fra udvekslingens første begyndelse plaget dem, der stod med produkter, som de ville udveksle.

Frakkens værdi er ikke på forhånd udtrykt. Vi ved ganske vist, hvad der giver frakken værdi, det at der er brugt så og så mange timers simpelt, samfundsmæssigt nødvendigt, abstrakt arbejde på at lave stoffet, tage mål, skære stoffet til, prøve den og sy den, og at der fysiologisk er forbrugt hjerne, nerve, muskel og hånd til alle disse gøremål – men et brugeligt ydre mål får vi ikke af dette kendskab. Vi ved også, at det anvendte antal arbejdstimer ligger til grund for bytteforholdet, men bytteforholdet giver os heller ikke andet end et relativt udtryk for lærredets værdi, udtrykt i en frakke, men stadig ikke et brugeligt ydre udtryk for lærredets værdi slet og ret.

Man kunne måske få den tanke, at hvis der er brugt i alt 60 timers abstrakt, samfundsmæssigt nødvendigt arbejde på alle de operationer, der skal laves, inden frakken er færdig, og hvis hver sådan arbejdstime lønnes med 50 kr., så vil frakkens værdi være 60×50 kr. = 3000 kr. plus fabrikkens avance. Men derved forudsætter man for det første, at lønnen er lig arbejdskraftens værdi, og det behøver ikke at være tilfældet, og for det andet er det netop arbejdskraftens værdi, vi mangler et brugeligt ydre udtryk for, ligesom vi mangler det for varen lærred osv. Det er stadig dette brugelige ydre udtryk vi søger, og vi

S. 146, MEW 23
s. 64

kommer ikke problemets løsning nærmere ved at gå omvejen ad arbejdslonnen.

Vi ved imidlertid af erfaring, at f.eks. 20 alen lærred er 1 frakke værd; det er bytteforholdet. Frakken står stadig væk kun som genstand, en ønsket brugsgenstand, en brugsværdi. Heraf følger tre konklusioner:

S. 153, MEW 23
s. 70

1. Brugsværdien bliver her fremtrædelsesform for sit modstykke – værdien – nemlig udtryk for lærredets værdi.

S. 156, MEW 23
s. 73

2. Konkret arbejde (arbejdet med fremstillingen af frakken) bliver den form, hvori modstykket, det abstrakte menneskelige arbejde, fremtræder – nemlig det abstrakte menneskelige arbejde, der er medgået til fremstillingen af lærredet.

S. 156, MEW 23
s. 73

3. Privatarbejde (skrædderiet osv.) bliver til form for sit modstykke, til arbejde i umiddelbar samfundsmæssig form.

Ved gennem vareudvekslingen at blive sat lig med abstrakt menneskeligt arbejde bliver privatarbejdet (skrædderiet osv.) selv til form for abstrakt menneskeligt arbejde. Netop derfor kan de to varer, lærredet og frakken, umiddelbart udveksles.

S. 156, MEW 23
s. 73

I Kapitalen følger nu en interessant henvisning til den oldgræske filosof Aristoteles' overvejelser for 2400 år siden over problemet bytteværdi. Aristoteles anførte i sit værk: Den Nichomachæiske Etik, eksemplet

S. 157, MEW 23
s. 74

5 senge = 1 hus

og sluttede, at det ikke adskiller sig fra

5 senge = så og så mange penge.

Han slutter videre, at senge, hus og penge ikke ville kunne sættes lig med hinanden uden en »væsenslighed«, »væsensenshed« (tysk: Wesensgleiches). Den kunne han imidlertid ikke finde. Ligestillingen står for ham kun som »en nødhjælp til praktiske formål«.

I forbifarten: når vi i det foregående har søgt efter »et brugeligt ydre udtryk« for en vares værdi, har vi sprogligt bevæget os på kanten af netop denne misforståelse, at ligestillingen af varer i bytteforholdet kun skulle være »en nødhjælp til praktiske formål«. Problemet er imidlertid netop gennem en analyse af bytteværdiens to »poler« at finde et sådant ydre udtryk. De to »poler« er dels den vare, hvis værdi skal udtrykkes (vare A), dels den vare, som skal udtrykke værdien (vare B).

Kategorier som »abstrakt, alment menneskeligt arbejde« analyserede Marx sig frem til. Derfor kunne han gennemføre analyse af bytteværdien, af værdiformen.

At Marx kunne opstille de nødvendige kategorier til gennemførelse af analysen af værdiformen skyldes ikke, at Marx var mere skarpsindig end Aristoteles. De var begge overlegne bega-

velser. Men de levede i vidt forskellige samfund, og det betingede deres vidt forskellige erkendelsesmuligheder:

»Værdiudtrykkets hemmelighed, at alle slags arbejde er ens og ækvivalente, fordi og for så vidt de er menneskeligt arbejde slet og ret, kan kun dechifrereres, når begrebet menneskelig lighed har fået samme fasthed som en folkefordom. Det er imidlertid først muligt i et samfund, hvor vareformen er arbejdsproduktets almindelige form, og hvor det altså også socialt er regelen, at menneskene forholder sig til hinanden som varebesiddere. Aristoteles' strålende geni viser sig netop i, at han opdager et lighedsforhold i varernes værdiudtryk. Kun den historiske begrænsning, der betingedes af det samfund han levede i, hindrede ham i at finde frem til, hvad dette lighedsforhold da »i sandhed« består i«.

S. 158, MEW 23
s. 74

Den simple værdiform, x vare A = y vare B, går af sig selv over i formen x vare A = y vare B eller = z vare C osv. Marx anførte eksempler på, at man i forrige århundrede talte om en vares kornværdi eller klædeværdi, alt efter den vare, som udtrykte den pågældende vares værdi. Lærred f.eks. har et værdiforhold til enhver anden vare. Der er med andre ord uendelig mange fremtrædelsesformer for en vares værdi, lige så mange som der er andre varer til.

Hvis man læser den udfoldede værdiform baglæns får man

1 frakke eller

20 pund te eller

40 pund kaffe eller

2 unser guld

osv.

= 20 alen lærred, som er en almen værdiform.

Den totale eller udfoldede værdiform

I den almene værdiform udtrykker varerne nu deres værdier dels simpelt, fordi de gør det i en enkelt vare, dels ensartet, fordi de gør det i den samme vare.

Alle varer (minus en) udtrykker nu deres værdier i denne ene udskilte vare, men notabene, i en vare. Vi har tidligere citeret Marx' ord om den fejlagtige idé, at jord skulle kunne blive alment ækvivalent (pengevarer, pengemateriale). Men jord er ikke en vare, skønt jord har en pris, og kan derfor ikke fungere som alment ækvivalent. At jord ikke er en vare og ikke deltager i vareverdens cirkulation, gør Marx rede for i afsnittet om jordrenten i 3. bog.

Den almene værdiform, form III, giver vareverdenen »almen og samfundsmæssig relativ værdiform, fordi og for så

Den almene værdilov

S. 167, MEW 23
s. 82

vidt som alle dens varer med en eneste undtagelse er udelukket fra at være almen ækvivalentform. En enkelt vare, frakke, befinder sig derfor i en form, hvor den er umiddelbart udvekslelig med alle andre varer, eller i umiddelbar samfundsmæssig form, fordi og for så vidt som alle andre varer ikke befinder sig deri«.

Analysen af værdiformen er næsten ført til ende. Endnu nogle Marx-citater:

S. 168, MEW 23
s. 83 f.

»Den almene ækvivalentform er en form for værdi overhovedet. Den kan altså tillægges enhver vare. På den anden side befinder en vare sig kun i almen ækvivalentform (form III), fordi og for så vidt den som ækvivalent bliver udskilt fra alle andre varer. Og først fra det øjeblik, hvor denne udskillelse definitivt begrænses til en specifik vareart, har vareverdenens fælles relative værdiform fået fasthed og almen samfundsmæssig gyldighed.

Den specifikke vareart, hvis naturalform ækvivalentformen socialt vokser sammen med, bliver til pengevarer, dvs. fungerer som penge. Det bliver dens specifikke sociale funktion og derfor dens sociale monopol at spille rollen som alment ækvivalent inden for vareverdenen. Denne privilegerede plads blandt de varer, der i form II figurerer som særlige ækvivalenter for lærred, og i form III alle udtrykker deres værdi i lærred, har en bestemt vare, guld, erobret i historiens løb«.

S. 169, MEW 23
s. 84 f.

»En vares, f.eks. lærreds, simple relative værdiudtryk i en vare, der allerede fungerer som pengevarer, f.eks. guld, er prisform. Lærreds prisform er derfor:

20 alen lærred = 2 unser guld,
eller hvis 2 pund sterling er møntnavnet på 2 unser guld,
20 alen lærred = 2 pund sterling.

Vanskeligheden ved begrebet pengeform indskrænker sig til forståelse af den almene ækvivalentform, altså den almene værdiform overhovedet, form III. Form III opløser sig, når man går baglæns, i form II, den udfoldede værdiform, og det element, der danner den, er form I: 20 alen lærred = 1 frakke eller x vare A = y vare B. Den simple vareform er derfor kimen til pengeformen«.

Vi skal nu se på en misvisende fortolkning af de hidtil citerede og kommenterede dele af værkets 1. kapitel. Fortolkningen har fundet vej ind i den indledning, som professor Johs. Witt-Hansen har skrevet til den danske oversættelse.

**Historisk eller
logisk frem-
stilling**

I 1894 skrev Friedrich Engels forord til Kapitalens 3. bog, som han udgav på grundlag af et Marx-manuskript fra 1865. I forordet redegjorde Engels først for redaktionsarbejdet. Derpå

tog han kritisk stilling til de indvendinger og overvejelser, som 1. og 2. bog havde givet anledning til hos økonomer og andre interesserede.

Nogle kritikere havde ment, at Marx skulle definere sine grundbegreber, f.eks. værdibegrebet. Engels tilbageviste denne forestilling:

Det er en »misforståelse, at Marx ønsker at definere, hvor han kun diskuterer problemet, og at man i det hele taget hos Marx kan lede efter fiks og færdige og for al evighed gyldige definitioner. Det er selvindlysende, at dér hvor man ikke opfatter tingene og deres indbyrdes relationer som uforanderlige, men netop som foranderlige, må også tingenes afbildning i tanken, begreberne, ligeledes være udsat for forandring og omdannelse, at man ikke indkapsler dem i stive definitioner, men udvikler dem i den proces, hvorved de historisk, resp. logisk bliver til«.

3/1 s. 21, MEW 25
s. 20

Hvad der hos Marx kan se ud som definitioner, er analyseresultater, Marx *udarbejder* grundbegreberne, kategorierne af selve det stof, han behandler. Så langt, så godt. Men så kommer i Engels' forord følgende fortolkning:

»Ud fra dette skulle det vel stå klart, hvorfor Marx i begyndelsen af 1. bog, hvor han går ud fra den simple vareproduktion som sin historiske forudsætning for så siden at komme til kapitalen – hvorfor han her netop går ud fra den simple vare og ikke fra en form, der begrebsmæssigt og historisk er sekundær, nemlig fra den allerede kapitalistisk modificerede vare«.

3/1 s. 21, MEW 25
s. 20

Disse sætninger kan ikke forliges med Marx' tekster. Se på ny de indledende ord i Kapitalens 1. kapitel:

»I de samfund, hvor den kapitalistiske produktionsmåde hersker, viser rigdommen sig som en »uhyre vareophobning« og den enkelte vare som dens elementarform. Vor undersøgelse begynder derfor med en analyse af varen«.

Marx sigter straks på den kapitalistiske produktionsmåde, ikke på den »simple vareproduktion«, hvor producenterne, håndværkerne, bønderne, selv ejer deres produktionsmidler. Han går i analysen løs på varen og taler ikke om nogen »kapitalistisk modificeret vare«, hvad det udtryk så ellers skal betyde.

S. 128, MEW 23
s. 49

Derimod taler Marx om den simple vare*cirkulation*, men dermed sigter han blot til den abstrakte udvekslingsproces, hvor vare udveksles med vare uden penges mellemkomst. Den simple vare*cirkulation* er i Kapitalen blot et trin i Marx' analyse ud fra abstraktionsmetoden.

Marx understregede ikke sjældent, at han sigtede til den

kapitalistiske produktionsmåde, til »borgerlige forhold«. I et brev fra Marx til Engels 22.7. 1859 står der:

»Hvis du skriver noget (en anmeldelse af *Bidrag* GL), bør det ikke glemmes, at 1. proudhonismen er tilintetgjort i selve roden, 2. at allerede i den simpleste form, i *varens* form, er den borgerlige produktions specifikt samfundsmæssige, ingenlunde *absolute* karakter analyseret«.

Analysen af varen gjaldt altså »den borgerlige produktion«s karakter, ikke den simple vareproduktion.

I det manuskript, som Marx i 1861 påbegyndte som påtænkt 2. hæfte af *Bidrag*, og som først blev trykt i 1976 i Berlin, står der:

»Kun på grundlag af kapitalen, den kapitalistiske produktion, bliver varen reelt rigdommens generelle elementarform«.

Tilsvarende steder er der mange af i Kapitalen. Men lad os slutte påvisningen med et citat fra det sidste økonomiske manuskript, man kender fra Marx' hånd, kommentarerne til Adolf Wagners lærebog i nationaløkonomi. Kommentarerne blev skrevet 1879–80. Citatet lyder:

»Det jeg går ud fra, er den enkleste samfundsmæssige form, hvori arbejdsproduktet præsenterer sig i det nuværende samfund, og det er »varen««.

Marx og Engels havde diskuteret et problem i denne forbindelse i deres brevveksling i sommeren 1867, da Engels læste korrekturaftryk til Kapitalens 1. bog. Engels skrev i sit brev af 16. juni (se også foran s. 28) om fremskridtet i Marx' dialektiske fremstilling i sammenligning med fremstillingen i *Bidrag* (1859), men tilføjede et forslag:

»Højt skulle det her dialektisk vundne eftervises noget mere omstændeligt historisk, så at sige skulle der gøres prøve ved hjælp af historien, skønt det mest nødvendige derom allerede er sagt; du har imidlertid så meget materiale om det, at du sikkert kan lave en aldeles udmærket redegørelse for det, som ad historisk vej kan vise filisteren (den borgerligt tænkende læser GL), hvorfor pengenes opståen er nødvendig, og hvordan processen (forløbet GL) i den forbindelse finder sted«.

Det forslag fulgte Marx ikke. Han skrev et svarbrev den 22. juni, hvori han accepterede en del af Engeis' forslag i brevet af 16. juni, nemlig forslaget om en mere detaljeret inddeling, flere overskrifter o.a., men ikke med et ord omtalte forslaget om en historisk redegørelse. I et brev af 27. juni meddelte Marx Engels bl.a., hvilke overskrifter til tillægget om værdiformen han ville bringe, men heller ikke her står der noget om en historisk redegørelse. Det gør der derimod indirekte i et tredje brev

til Engels, som han skrev samme dag, den 27. juni, åbenbart da han lige havde modtaget endnu et brev fra Engels, skrevet den 26. juni. Heri pegede Engels på muligheder for, at »fabrikanter og vulgærøkonomer« ud fra deres begrænsede begribelse af værdiforhold kunne rejse indvendinger mod Marx' fremstilling af merværdiens oprindelse.

Nej, svarede Marx, skulle jeg svare dem på deres vildfarelser, forudsætter det analyseresultater, som først fremkommer i Kapitalens 3. bog. Han fortsatte:

»Her (i 3. bog GL) vil det vise sig, hvorfra spidsborgeres og vulgærøkonomers *forestillingsmåde* stammer, nemlig fra, at kun relationernes umiddelbare *fremtrædelsesform* genspejler sig i deres hjerne, ikke deres *indre sammenhæng*. Hvis det sidste for øvrigt var tilfældet, hvortil var en *videnskab* så overhovedet nødvendig?

Hvis jeg nu *på forhånd ville afskære* alle den slags indvendinger, så ville jeg fordærve hele den dialektiske udviklingsmetode«.

Med andre ord: Marx understreger, at den logiske, dialektiske fremstillingsmetode må fastholdes og ikke forplumres med sidespring eller med supplerende, måske lettere forståelige redegørelser, men dog redegørelser, som ikke lægger hovedvægten på netop den logiske udvikling.

Hvordan det nu end forholder sig med Engels' formulering i forordet til Kapitalens 3. bog, så har professor Johs. Witt-Hansen i sin indledning til den danske oversættelse tilsluttet sig Engels' opfattelse:

»Som påpeget i »Indledning« (1. bog 1 s. 18) omhandler de to kapitler i værket (*Bidrag* GL), nemlig »Varen« og »Pengene og den simple cirkulation« netop ikke kapitalismen...«.

Dette gendrives uden videre af citatet af Marx' brev af 22.7. 1859 til Engels, og af de øvrige citater fra Marx' tekster om udgangspunktet for Kapitalens fremstillingsmåde.

Johs. Witt-Hansen henviser flere steder i sin indledning i bd. 1/1 til denne opfattelse, i øvrigt også ved omtalen af penges forvandling til kapital. Hans kyndige indledning går derved glip af en pointe, som er væsentlig for forståelsen af Marx' metode, nemlig Marx' konsekvente anvendelse af abstraktionsmetoden, *lige fra første linje*, og af Marx' benyttelse af empirisk, historisk materiale, først for at tilegne sig stoffet, dernæst som illustration til de teoretiske resultater.

Dermed bortfalder også Johs. Witt-Hansens opdeling af Marx' analyse i en teori I (indledningen s. 48–53), en teori II (s. 53–58) og en teori III (s. 58). En sådan opdeling er der ikke

belæg for i Kapitalen. Den er tværtimod uforenelig med Marx' logisk-analytiske opbygning af værket.

At kapitalismen historisk gennemløber karakteristiske stadier er naturligvis rigtigt, ligeså, at Kapitalen leverer stof til be-lysning af stadierne.

Kapitalen er mønstret på anvendelse og udarbejdelse af den materialistiske historieopfattelse. Hvilken forbindelse er der nu mellem det logiske og det historiske i Marx' fremstillingsmåde? De to sider af sagen hænger sammen, men hvordan?

Marx udarbejdede de fornødne grundbegreber, kategorierne, af det empiriske, historiske stof. Med disse kategorier var han i stand til at klarlægge sammenhængen i den kapitalistiske produktionsmåde, dens historiske udvikling og dens udviklingstendenser.

Med disse kategorier var han desuden i stand til at drage al-mene teoretiske slutninger om menneskeheden's fremtidige historie, idet han kunne vise, at en kommunistisk samfunds-orden nok må udvikle sig på historiens grund, men må forkaste det samfundsmæssige præg, som kapitalismens produktions-måde giver alle stofflige kategorier, og erstatte dette præg med sit eget.

En historisk fremstilling, uden den logiske analyse af kapita-lismens fænomener, i f.eks. en analyse af varen, kan ikke føre bevis for sådanne kategoriers nødvendighed. Den kan aldrig blive tvingende, uafviselig. Dertil behøves logisk analyse.

I den sammenhæng er det vigtigt at mærke sig Marx' aner-kendelse af den anmeldelse af Kapitalens 1. bog, som den rus-siske økonom Kaufmann skrev. I efterskrift til 2. oplag af vær-ket (1873) citerede Marx udførligt denne anmeldelse:

»For Marx er kun ét vigtigt: at finde loven for de fænome-ner, han beskæftiger sig med at undersøge«.

Love i økonomisk og historisk forstand kan ikke fremgå af en historisk skildring. Kaufmann fortsatte:

»Og vigtig for Marx er ikke kun den lov, som behersker dem for så vidt som de har en bestemt form og befinder sig i en sam-menhæng, der iagttages i en given tidsperiode. Vigtig for ham er derudover loven for deres foranderlighed, deres udvikling, dvs. overgangen fra én form til en anden, fra én orden af sam-menhænge til en anden. Så snart han har fundet denne lov, be-tragter han nøjere de konsekvenser, hvori loven giver sig ud-tryk i samfundslivet... I overensstemmelse hermed bekymrer Marx sig kun om ét: gennem en præcis videnskabelig undersø-gelse at påvise nødvendigheden af bestemte ordener af sociale relationer og så præcist som muligt at konstatere de fakta, der

tjener ham som udgangspunkter og støtte. For ham er det alde-les tilstrækkeligt, hvis han, efter at have påvist nødvendighe-den af den nuværende orden, også har påvist nødvendigheden af en anden orden, til hvilken der uvægerligt må ske en over-gang fra den første, ligegyldigt om man tror det eller ikke, lige-gyldigt om man er sig det bevidst eller ikke. Marx betragter samfundets bevægelse som en naturhistorisk proces, der styres af love, som ikke blot er uafhængige af menneskets vilje, be-vidsthed og hensigter, men tilmed selv bestemmer dets vilje, be-vidsthed og hensigter...«.

Kaufmann sluttede:

»Idet Marx således sætter sig det mål at udforske og forklare den kapitalistiske økonomis system, formulerer han blot på strengt videnskabelig måde det mål, som en præcis undersø-gelse af det økonomiske liv må have... Den videnskabelige værdi består i klarlæggelsen af de særlige love, som den givne samfundsorganismes opståen, eksistens, udvikling og død og dens afløsning med en anden og højere er undergivet. Og denne værdi har Marx' bog virkelig«.

Hvorpå Marx skrev: Hvad andet har Kaufmann skildret end den dialektiske metode?

De træk ved Marx' dialektiske metode, som Kaufmann især hæftede sig ved, er Marx' undersøgelse af »overgangen fra én form til en anden, fra én orden af sammenhænge til en anden«. Hvis vi her erstatter ordene »form«, »orden af sammen-hænge«, »orden af sociale relationer« med samfundform eller tilstandsform benytter vi en mere kendt sprogbrug.

Vigtig for forståelsen af Marx' metode er også det følgende afsnit af efterskriftet, hvor han skriver:

»Ganske vist må fremstillingsmåden i formel henseende ad-skille sig fra forskningsmåden. Forskningen skal tilegne sig stoffet i detaljer, analysere dets forskellige udviklingsformer og opspore disses indre forbindelse. Først når dette arbejde er fuldført, kan den virkelige bevægelse fremstilles overensstem-mende dermed. Lykkes dette, og genspejles stoffets liv nu i ide-ens form, så kan det se ud, som om man har at gøre med en kon-struktion a priori«.

Hvad kan Marx mene med ordene »en konstruktion a priori«? Formentlig en konstruktion, som ikke er nærmere be-grundet, en vilkårligt opbygget konstruktion. Når han begyn-der Kapitalens 1. kapitel med at betegne rigdommen under den kapitalistiske produktion som en vareophobning og ser den en-kelte vare som rigdommens elementarform, er det ikke vilkårligt gjort. Begyndelsen er resultatet af mange års forskning.

S. 104, MEW 23
s. 26-27

S. 105, MEW 23
s. 27

S. 102, MEW 23
s. 25 f.

Først i vinteren 1857–58 opdager han, at fremstillingen af kapitalens produktionsproces må begynde med varen, med vareudvekslingen, og først efter 1859 når han i sin fortsatte undersøgelse af vareudvekslingen frem til den fremstilling af værdiformen, som han selv betegner som det vanskeligste i bogen, og som kunne ligne en »konstruktion«, men som tværtimod »genspejler stoffets liv i ideens form«.

For øvrigt, på tysk står der ikke »i ideens form«, men »ideell«. Hvis stedet nu på dansk var blevet oversat »genspejler stoffets form ideelt«, ville det være blevet misforstået. For når Marx skriver »ideell« sigter han til idé, forestilling, bevidsthed, tænkning, ikke som på dansk til ideal. På samme måde med det tyske »reell« eller »real« hos Marx – det svarer ikke til det danske reelt, men sigter til tingen, genstanden, stoffet, sagen.

De følgende linjer i efterskriftet illustrerer denne betydning af »ideell«. Marx:

»Min dialektiske metode er ifølge sit grundlag ikke blot forskellig fra den hegeliske, men dens direkte modsætning. Hegel gør, under navnet idé, ligefrem tænkeprocessen til et selvstændigt subjekt (en selvstændigt handlende enhed), som for ham er det virkeliges demiurg (bygmester GL), hvorimod det virkelige kun er en ydre fremtrædelsesform for ideen. Hos mig er omvendt det ideelle ikke andet end det i menneskets hoved omsatte og oversatte materielle«.

Bemærk altså: det ideelle betyder hos Marx bevidsthedsindholdet, forestillingerne, ideerne.

Varens fetischkarakter

Kapitel 1 slutter med overvejelser om varens fetichkarakter og dens hemmelighed.

Ordet fetich betyder oprindeligt en genstand, der tillægges overnaturlig kraft. Marx overtog ordet for at betegne »den mystiske karakter«, som et arbejdsprodukt antager, når det fremtræder som vare, dvs. som en *samfundsmæssig* ting. (Vi erindrere Marx' bestandige optagethed af den samfundsmæssige side ved stofflige fænomener under den kapitalistiske produktionsmåde.)

Hvad kan Marx mene med, at arbejdsproduktet som vare antager en »mystisk karakter«? Det gør produktet jo ikke for en kunde i en butik eller for en indkøber i en produktionsvirksomhed. Arbejdsproduktet ser også uproblematisk ud for direktøren eller grosserereren, blot varen kan afsættes med fortjeneste.

Også for borgerlige økonomer er varen ligetil. Tæl udgifter-

ne ved varens fremstilling sammen og læg en avance på, så har du prisen. Det er der ikke noget mystisk ved – for dem. Men de tager fejl, påviser Marx. Den prisberegning er ikke sagens væsen, den er en fremtrædelsesform, ganske vist ikke ligefrem en illusion, tværtimod er den, siger Marx også, en objektiv tankeform, som bruges i praksis, så bagvendt og overfladisk den end efter Marx' analyser tager sig ud.

For hvem er da varen af »mystisk karakter«? Det er den for os alle, fordi vi fra fødslen vænnes til at betragte den som en genstand med en værdi, som den har af sig selv og i sig selv, ikke som en samfundsmæssig genstand. Vi indlever os i vane-forestillinger og vrangforestillinger, fordi produktions- og udvekslingsmåden skjuler tingenes væsen, og fordi alle andre er indfanget i dem og indpoder dem i os.

At frigøre sig for vane- og vrangforestillinger kræver arbejde, studier, analyse. Men det er ikke engang sikkert, at det er nok. Den store græske filosof Aristoteles baksede med problemet vareværdi for mere end 2000 år siden, men måtte slå sig til tåls med, at den var »en nødhjælp til praktiske formål«. Når han ikke kunne få klarhed over vareværdien, havde det sin baggrund i, at det græske samfund dengang var et slavesamfund, hvor slaverne ikke regnedes for rigtige mennesker, og deres arbejde med vareproduktion kunne altså ikke ligestilles med frie menneskers. Aristoteles kunne ikke nå frem til et værdibegreb.

I århundrederne frem til Marx' tid skete der naturligvis fremskridt også i den økonomiske forskning. Men endnu i forrige århundrede herskede der før Marx uklarhed over vareværdien, vareformen. Der var borgerlige økonomer som David Ricardo (1772–1823) der på videnskabeligt niveau analyserede arbejdets rolle i værdiskabelsen, og som dermed direkte eller indirekte inddrog arbejderne i deres økonomiske udredninger, hvorved disse økonomer trods deres borgerlige status leverede agitatorisk ammunition til socialister. Men heller ikke Ricardo eller andre »klassiske økonomer« formåede at føre analysen af vareværdien helt igennem. Til gengæld begyndte borgerlige Økonomer efter Ricardo at frygte de politiske virkninger af arbejdsværditeorien og at opstille værdibegreber, som byggede på brugsværdi og nytte. De kobledede altså arbejderne ud af værdiskabelsen. Den slags økonomer kalder Marx for vulgærøkonomer.

Marx' værdibegreb er fremgået af analysen af varen i det kapitalistiske samfund. Hans værdibegreb beror ikke på en definition, sådan som borgerlige økonomers værdibegreber,

men er et analyseresultat. Når Marx kunne føre analysen af vareværdien helt igennem til et logisk tvingende resultat, hænger det ikke blot sammen med hans skarpsindighed, lærdom og materialistiske historieopfattelse, men også med klassekampenes udvikling. Arbejderklassen var under dannelse og udvikling i en stor del af verden og voksede ikke blot i antal, men også hvad indsigt og indgriben i samfundets indretning og udvikling angår. Arbejderklassen havde behov for en økonomisk teori, som baseredes på arbejdet og arbejdskraften, på de forhold dens medlemmer arbejdede under. Den havde behov for en indsigt i den vareøkonomi, som den selv leverede, men som den blev fremmedgjort for, dvs. mistede herredømmet over og selv blev offer for.

Arbejderklassen havde brug for en økonomisk teori, som rev det »mystiske tågesløv« af varen og fremstillede vareproduktionens og vareformens væsen. Det var den teori, Marx leverede, det behov han opfyldte.

Det er langt fra alle i arbejderklassen klar over. Også dens medlemmer er i høj grad hildet i vane- og vrangforestillinger. Også mange i den klasse ligesom i den øvrige befolkning betragter vare, penge og kapital som en fetich, som genstande med en særlig magt, som disse genstande så at sige har af sig selv, i sig selv.

Vi vender nu tilbage til Marx' fremstilling af varens fetichkarakter.

For den umiddelbare betragter, som ikke tænker nøjere over sagen, er en vare ikke en samfundsmæssig ting, men blot en genstand, som uden videre har en pris. Hvorfor den har en pris kerer han sig ikke om. Prisen sættes også uden videre lig med værdien.

Vi er efter Marx' analyser klar over, at tingen i vareform ikke har sin værdi af sig selv, men har den, fordi der er nedlagt abstrakt, alment, samfundsmæssigt nødvendigt arbejde i dens fremstilling, og fordi den er produceret til udveksling med andre varer. Umiddelbart ser det ud, som om varens værdi eller pris ligger i selve tingen, akkurat som den overnaturlige magt ligger i fetichen.

Varens mystiske karakter udspringer ikke af brugsværdien, og heller ikke af værdibestemmelsen. Selve det, at der bruges arbejde på fremstillingen, og at forskellige varer kræver arbejdstid af forskellig varighed, er der ingen vanskelighed ved. Den side af sagen er gammelkendt. Men hvordan kan det da være, at varen tillægges den overnaturlige, oversanselige egenskab at have værdi i sig selv, uden hensyn til brugsværdien eller

menneskenes arbejde med dens fremstilling? Det kommer af selve vareformen, svarer Marx:

»Ensheden af de forskellige slags menneskeligt arbejde får det tinglige udtryk, at arbejdsprodukterne på ensartet måde er legemliggørelse af værdi... «.

Det er kun første del af baggrunden for varens »mystiske karakter«. På den ene side er det jo rigtigt, at arbejdsprodukterne på ensartet måde er værditing – i det kapitalistiske samfund. På den anden side er det en fejltagelse, hvis man tillægger *tingene selv* denne egenskab. Nu kommer anden del af baggrunden:

»... den forbrugte mængde menneskelige arbejdskraft, målt ved dette forbrugs varighed, antager form af arbejdsprodukternes værdistørrelse... «.

Også dette er på den ene side rigtigt, hvis man altså ikke antager værdistørrelsen for at være en egenskab ved selve arbejdsprodukterne, en »form« ved selve arbejdsprodukterne. På den anden side er også dette en fejltagelse, hvis man glemmer, at det er arbejdsprodukternes udveksling som varer i det kapitalistiske samfund, der giver dem denne »form«, og at varerne ikke har en sådan »form« under andre produktionsmåder.

Og endelig tredje del af baggrunden:

»... de relationer mellem producenterne, inden for hvilke de nævnte samfundsmæssige egenskaber ved deres forskellige slags arbejde er virksomme, antager form af en social relation mellem arbejdsprodukterne«.

De sætninger er vanskelige. Vi må se på de anvendte udtryk hver for sig.

Ordet *relation* har vi allerede brugt mange gange, det betyder indbyrdes forhold. Dernæst: *producenterne*. Ordet står generelt for fremstillere af varer. På dette sted i Kapitalen har vi endnu ikke mødt særskilte arbejdere, håndværkere, bønder, kapitalister, kun producenter en bloc. Klassedelingen kommer først ind i kapitlet om penges forvandling til kapital. Andre steder i værket taler Marx om produktionens »agenter«. Agent betyder i den sammenhæng ikke en repræsentant, men en deltager i produktionen, overhovedet en person, som deltager i den pågældende aktivitet. Endelig udtrykket: *social relation ved arbejdsprodukterne*. I stedet for social kunne der også stå: samfundsmæssig. Men hvad der end står, er ordet udtryk for en illusion. Et socialt, samfundsmæssigt forhold kan kun eksistere mellem personer, ikke mellem ting. Men illusionen forleener varerne med en selvstændig potens, en »mystisk karakter«.

S. 171, MEW 23
s. 86

Hvorfor al denne fetich-snak? Jo, den illusion, at der består en social, samfundsmæssig relation mellem produkterne, tingene, og omvendt en tinglig relation mellem producenterne, skønt sagen forholder sig omvendt, fordrejer hovedet på os alle, også på økonomerne, i hvert fald indtil illusionen er klarlagt, men ofte længe efter.

S. 176–179, MEW 23
s. 90–93

Marx anfører anskuelige eksempler på produktionsmåder og påpeger, i hvilken produktionsmåde illusionen optræder.

Eneboeren Robinson nærede ikke nogen illusion om arbejdsproduktet. Han havde selv lavet det og var selv bruger af det og vidste nøjagtigt, hvor lang tid det tog at lave de forskellige fornødenheder.

Heller ikke i den store selvforsynende bondefamilie var der anledning til at nære illusioner om produkterne. Produkterne blev ikke afhændet til andre, de blev brugt i familien, og hvert familiemedlem vidste, hvad hver enkelt lavede, og hvor lang tid arbejdet tog.

I det kapitalistiske samfund ligger alting anderledes. Her opstår der illusioner om sammenhængen mellem menneskene i produktionen og om arbejdsproduktets karakter.

Lad os endelig, skriver Marx s. 179, forestille os en sammenslutning af frie mennesker, der arbejder med fælles produktionsmidler, og hvor de forskellige individer bevidst forbruger deres arbejdskraft som én samfundsmæssig arbejdskraft.

Det er det første sted i Kapitalen, hvor Marx forestiller sig et socialistisk samfund:

S. 179, MEW 23
s. 92 f.

»Alle træk ved Robinsons arbejde gentager sig her, blot samfundsmæssigt i stedet for individuelt. Alle Robinsons produkter var udelukkende resultat af hans personlige arbejde og derfor umiddelbart brugsgenstande for ham selv. Sammenslutningens totalprodukt er et samfundsmæssigt produkt. En del af dette produkt tjener igen som produktionsmiddel. Det forbliver samfundsmæssigt. Men en anden del konsumeres af sammenslutningens medlemmer som livsfornødenheder. Denne del må derfor fordeles mellem dem, og fordelingsmåden vil variere med den samfundsmæssige produktionsorganismes særlige art og med producenterens tilsvarende udviklingstrin«.

I forbifarten – hvor udogmatisk, åben for variationer i socialismens realisationsformer var Marx ikke! Han docerede ikke om fremtidige samfundsformer i detaljer. Videre:

»Kun som parallel til vareproduktionen forudsætter vi, at enhver producents andel i livsfornødenhederne er bestemt af hans arbejdstid. Arbejdstiden vil altså komme til at spille en dobbelt rolle. Fordelingen af den efter en bestemt social (sam-

fundsmæssig) plan regulerer den rette proportionelle fordeling af de forskellige arbejdsfunktioner til samfundets forskellige behov. På den anden side tjener arbejdstiden samtidig som målestok for producentens individuelle andel i det fælles arbejde og derfor også som målestok for hans andel i den del af fællesproduktet, der er bestemt til individuelt forbrug«.

Og så kommer konklusionen:

»Menneskenes sociale (samfundsmæssige) relationer til deres arbejder og deres arbejdsprodukter er her til stadighed simple og gennemskuelige både i produktionen og fordelingen«.

S. 180–181, MEW 23
s. 94

Men Marx vil ikke bilde læseren ind, at den samfundstilstand kommer af sig selv:

»Den form, som den sociale livsproces antager, afkaster ikke sit mystiske tågeslør, før den som produkt af frit associerede (forenede GL) mennesker står under disses bevidste planmæssige kontrol. Dette kræver imidlertid en materiel basis for samfundet eller en række materielle eksistensbetingelser, som selv atter er det naturligt opståede (naturgroede GL) produkt af en lang og kvalfuld udviklingshistorie«.

Det »mystiske tågeslør«, som den sociale livsproces antager, skyldes ikke kun, at menneskene lægger værdien ind i selve varen og således etablerer »sociale (samfundsmæssige) relationer mellem produkterne«, eller at de ignorerer relationerne mellem producenterne og behandler dem som abstrakte størrelser, som kan have »tinglige relationer« indbyrdes. Tågesløret skyldes overhovedet samtlige mere eller mindre udviklede samfundsmæssige former, som fremkommer under kapitalismen.

Sef.eks. s. 175:

»Betragtninger anstillet over de former, menneskelivet har antaget, altså også den videnskabelige analyse af dem, følger overhovedet en vej, der er stik modsat den faktiske udvikling. Betragtningerne begynder post festum og derfor med de færdige resultater af udviklingsprocessen. De former, der stempler arbejdsprodukter som varer, og følgelig er en forudsætning for varecirkulationen eller vareomsætningen, er allerede stivnede som samfundslivets naturformer,« – NB. også en af menneskenes illusioner – »inden menneskene forsøger at gøre sig klart – ikke hvad der er den historiske karakter af disse former, som de tværtimod allerede anser for uforanderlige, men hvad der er deres indhold og mening. Det var således alene analysen af varepriserne, der førte til bestemmelse af værdistørrelsen, og alene varernes fælles pengeudtryk, der førte til konstateringen af deres værdikarakter. Det er imidlertid netop vareverdenens færdige form – pengeformen – der ved hjælp af

S. 175 f.1, MEW 23
s. 89 f.

tingene selv tilslører den sociale karakter af de forskellige slags privatarbejde og følgelig også de sociale relationer mellem de enkelte producenter i stedet for at afdække dem. Når jeg siger, at frakker, støvler osv. forholder sig til lærred som en almindelig legemliggørelse af abstrakt menneskeligt arbejde, så er dette udtryks forrykthed direkte iøjnefaldende. Men når producenterne af frakker, støvler osv. sætter disse varer i forhold til lærred – eller til guld og sølv, hvad der kommer ud på ét – som alment ækvivalent, så fremtræder forholdet mellem deres egne privatarbejder og samfundets totalarbejde for dem i netop denne forrykte form«.

S. 176, MEW 23
s. 90

Når nemlig producenterne af frakker, støvler osv. sætter deres produkter i forhold – ikke til den arbejdstid, menneskene har lagt i dem – men til et andet produkt, en anden ting, så glider menneskene i baggrunden, så bliver menneskene abstrakte, så bliver det tingene, ikke arbejdet, der fanger opmærksomheden. Så bliver det vareverdenens former, varerne selv, pengeformen, kapitalformen osv., der behersker tankegangen. Marx fortsætter:

»Den slags former udgør netop den borgerlige økonomis kategorier. Det drejer sig her om socialt (samfundsmæssigt) gyldige, altså objektive tankeformer for produktionsrelationerne i denne historisk bestemte produktionsmåde, vareproduktionen. Hele vareverdenens mystik, hele den trolddom og magi, der ligger som en tåge om arbejdsprodukterne, så længe vareproduktionen danner basis, forsvinder derfor straks, så snart vi søger over i andre produktionsmåder«.

Her møder vi udtrykket »socialt gyldige, altså objektive tankeformer«. Udtrykket understreger, at de tankeformer, som vareproduktionen og vareudvekslingen under kapitalismens produktionsmåde afføder, behersker menneskene, uanset at disse tankeformer ikke er udtryk for tingenes væsen. Og fordi disse tankeformer eksisterer og virker som gyldige tankeformer, er de også objektive.

Det »mystiske tågesløv« og vareverdenens »mystik« får også sit udtryk i religionen. Når menneskenes arbejde bliver vurderet som abstrakt, alment menneskeligt arbejde, så forsvinder også personernes konkrete aktivitet, så bliver personerne selv abstrakte:

S. 180, MEW 23
s. 93

»For et samfund af vareproducenter, hvis almindelige sociale produktionsrelation består i, at de betragter deres produkter som varer, altså som værdier, og som i denne tinglige form bringer deres individuelle arbejder i relation til andre producenters individuelle arbejde som ensartet menneskeligt ar-

bejde – for et sådant samfund er kristendommen med sin kultus af det abstrakte menneske den mest adækvate (passende, egnede GL) religionsform, navnlig i sin borgerlige udvikling som protestantisme, deisme osv«.

Fetich-illusionen kan ramme enhver form, som varen antager i det kapitalistiske samfund. Den opstår lettest omkring penge og omkring kapital.

S. 196 f.1, MEW 23
s. 108
3/2 s. 508–517 og 3/4
s. 1064, MEW 25
s. 402–412 og s. 837

Udvekslingsprocessen

I kapitel 1, punkt 3 påviste Marx i analysen af værdiformen x vare A = y vare B og dens mere udviklede udtryk nødvendigheden af penges opslåen. Han gjorde det på det sted ikke med en historisk fremstilling, men med en logisk analyse af værdiformen, først af den simple værdiform (form I), dernæst af den totale eller udfoldede værdiform (form II), endelig af den almene værdiform (form III).

Kapitel 2, som vi nu kommer til, handler om udvekslingsprocessen. Her bringer Marx langt mere historisk stof end før. Noget blev draget frem og citeret s. 32 i dette skrift.

Kapitel 2 er til dels en repetition af kapitel 1 med historisk stof og yderligere udredning af guldets rolle som pengevare (på Marx' tid spillede sølv også en rolle som pengevare, men for simpelhedens skyld taler Marx i Kapitalen hovedsageligt om guld. Om sølvs rolle bragte Marx adskilligt stof i *Bidrag*).

»Pengekrystallen er et nødvendigt produkt af udvekslingsprocessen, hvor forskelligartede arbejdsprodukter faktisk sættes lig hinanden og dermed faktisk forvandles til varer«.

S. 189, MEW 23
s. 101

Pengekrystal er et ord, Marx bruger flere steder. Det billedlige udtryk krystal er formodentlig valgt for at minde om, at pengeformen er til stede i kimform allerede i den simple vareform, men udvikler sig til fast form med stadigt voksende omfang under udvekslingsprocessens vækst.

»Efterhånden som udvekslingen i historiens løb udvides og udvides, udvikles den modsætning mellem brugsværdi og værdi, som slumrer i varens natur«.

Samme sted

Modsætningen mellem brugsværdi og værdi stammer først og fremmest fra, at brugsværdien laves med konkret arbejde (smede-, snedker-, tømrer-, væver-, skrædder- osv. arbejde), værdien derimod med abstrakt, alment, samfundsmæssigt nødvendigt arbejde. Værdien består af gennemsnitsarbejde, for det samfundsmæssigt nødvendige arbejde er en gennemsnitsstørrelse, som ikke altid præsteres af det enkelte individ, men ikke desto mindre er en social realitet.

Modsætningen ytrer sig i værdiformens udvikling under ud-

49

vekslingsprocessen, idet værdien af en vare måler sig i en anden vares brugsværdi.

Varen indbefatter brugsværdi og værdi. Brugsværdien af varerne behøver intet fælles mål og kan heller ikke få det. Brugsværdier af forskellige varer kan ikke sammenlignes. Værdierne derimod skal have et fælles mål, for at varebesidderne kan sammenligne deres varer værdimæssigt. Det kræver varesamfundet for at kunne fungere.

Godt nok blev værdistørrelsen af en vare bestemt af den mængde abstrakt, samfundsmæssigt nødvendigt arbejde, dens fremstilling kræver, og målet for denne mængde arbejde er arbejdstiden. Men dette mål står ikke uden på varen, det har ikke samme størrelse for samme slags produkt fra forskellige producenter, det er en gennemsnitsstørrelse, som i det givne øjeblik, udvekslingsøjeblikket, ikke er talmæssigt kendt. Dette mål, den gennemsnitligt anvendte arbejdstid, kan ikke bruges i menneskenes dagligdag.

Men som sagt, varebesidderne skal bruge et fælles mål for værdien, for at vareudvekslingen kan foregå frit og brede sig både over et stigende antal og en stigende mængde varer over et stadig voksende område.

Dette er én side af modsætningen mellem brugsværdi og værdi:

Brugsværdien behøver ikke og kan ikke få noget fælles mål, værdien derimod behøver det, men har det ikke umiddelbart. For at varen kan blive en virkelig enhed af brugsværdi og værdi, som både afhænderen og overtageren, sælgeren og købereren, opfatter og behandler som denne enhed, skal værdien have et ydre, accepteret mål. Et værdimål.

Det var dette problem, Marx analyserede i afsnittet om værdiformen, s. 143–167.

Brugsværdien og værdien vil også efter etableringen af et værdimål stå som en modsætning. De vil stadig være »poler« i værdiudtrykket. Men når det ydre værdimål er tilvejebragt vil varerne umiddelbart kunne indgå i udvekslingen.

»Behovet for i det indbyrdes samkvem at have et ydre udtryk for denne modsætning presser på for at give vareværdien en selvstændig form, og dette virker uden rist eller ro, indtil den selvstændige form endelig opnås gennem tvedelingen af varen i vare og penge«.

Tvedelingen sker, så snart varen også kan antage pengeform. Når en vare afhændes, eksisterer den fortsat som vare, indtil den forbruges, men den har samtidig fået endnu en form, pengeformen, som selvstændigt udtrykker dens værdi. Brugs-

værdien og værdien er blevet skilt fra hinanden. Værdi og brugsværdi er ikke længere en enhed i varens form, når afhændelsen mod penge har fundet sted. De *var* en enhed i varens form, men brugsværdien forsvinder i forbruget, værdien består gennem form forandringen (metamorfosen) fra vare til penge. Bemærk ordet formforandring eller metamorfose – penge er også en form for vare, men en speciel vare, der er målestok for priser.

Hvilken vare bliver udskilt som pengevare?

»I samme grad som vareudvekslingen sprænger sine rent lokale bånd og vareværdien derfor udvider sig til at blive materiaturen (hylstret) om menneskeligt arbejde overhovedet, går pengeformen over på varer, som i kraft af deres natur egner sig til den sociale funktion at være alment ækvivalent: de ædle metaller«.

De ædle metaller: dvs. guld og sølv. I Kapitalen omtaler Marx for simpelthedens skyld oftest kun guld som pengevare. Men hvordan fastsættes guldets egen værdi?

»Når man ved, at guld er penge, og at guld derfor umiddelbart kan udveksles med alle andre varer, så ved man ikke af den grund, hvor meget f.eks. 10 pund guld er værd. Ligesom enhver anden vare kan guld kun udtrykke sin egen værdistørrelse i forhold til andre varer. Dets egen værdi er bestemt af den arbejdstid, der kræves til dets produktion, og det udtrykkes i det kvantum af enhver anden vare, hvorpå der er anvendt lige så megen arbejdstid. Denne fastsættelse af guldets relative værdistørrelse finder sted på produktionsstedet i den umiddelbare byttehandel. Når det indgår i cirkulationen som penge, er dets værdi allerede givet«.

Med andre ord, da guld mere og mere blev anvendt som penge, var dets værdi i forhold til andre varer givet. Det frembød altså ikke noget uoverkommeligt problem at anvende guld som værdimål.

Men når man anvendte to værdimål, både guld og sølv, som man gjorde i lang tid i forrige århundrede og tidligere, kunne der godt opstå store vanskeligheder. Den mængde arbejde, som produktionen af hhv. guld og sølv krævede, kunne variere, og det kunne bevirke, at det kunne betale sig for en spekulant at omsmelte sølv mønt og sælge dem for guld, eller omvendt. Det kan man læse mere om i Marx' værk *Bidrag*.

Kapitel 3 i Kapitalens 1. bog er vel det, der umiddelbart trænger mest til aktualisering. Siden Marx skrev det for mere end 100 år siden, er de kapitalistiske stater »gået fra guld« og

S. 191, MEW 23
s. 104

S. 194 f., MEW 23
s. 106 f.

**Pengene
eller vare-
cirkulationen**

S. 189, MEW 23
s. 102

hvad prisbestemmelsen angår er inflationen kommet til at spille en stor rolle. Desuden er der opstået socialistiske stater, hvis pengevæsen er principielt anderledes indrettet end pengevæsenet i kapitalistiske stater.

Aktualiseringen kan læseren finde i Grünbaums bog Kapitalismens Politiske Økonomi, kapitel 14 om penge og priser. Her skal kun citeres to afsnit fra bogen, det første om det spørgsmål, om guld stadig spiller en rolle som den, Marx tillægger dette metal som pengevare:

Grünbaum s. 84

»Ophør af det lovfæstede numerisk faste ombytningsforhold mellem penge og guld (altså den lovfæstede faste guldpris i kroner f.eks.) betyder ikke, at al real forbindelse mellem dem er brudt. Guld er stadig en væsentlig del af den kapitalistiske verdens centralbankers valutareserver (ultimo 1978 42 pct. efter dagspris) og fungerer stadig såvel som verdenspenge ved udligning af internationale saldi som også som værdiopbevaringsmiddel i usikre tider (f.eks. omkring den store guldhause i september 1979 og igen omkring nytår 1979–80). Den til enhver tid noterede guldpris er stadig et (omvendt proportionalt) udtryk for pengenes »guldværdi«.

Også siden 1980 har der været voldsomme stigninger i guldprisen.

Om guldets mulige renæssance som pengevare citerer Grünbaum *Finanstidende* 10. august 1979:

Grünbaum s. 85

»I sidste uge af juli oversteg noteringen på guld for første gang 300 dollars pr. unse... I en markedsoversigt påpeger den britiske Standard Chartered Bank, at guldet spiller en voksende rolle, såvel i det internationale system som i den private sektors porteføljer. Udviklingen er således forløbet i modsat retning af, hvad der kunne forventes efter indgåelsen af Den Internationale Valutafonds guldaftale af 1975, hvormed man tilstræbte en nedprioritering af guldets som internationalt betalingsmiddel... Og guldets plads i det nye EMS-valutasystem er et eksempel på metallets renæssance. (EMS's valutareserve kom delvis til at bestå af guld - I.G.)«

I ovenstående citat forekommer ordet valuta. Det findes ikke i Marx' værker. Om det tema kan man orientere sig i Grünbaums bog kapitel 22.

Kapitel 3 i Kapitalens 1. bog hedder: Pengene eller varecirkulationen. Det skildrer guldets funktion som værdimål, som cirkulationsmidler og som penge.

Under rubrikken Cirkulationsmidler dukker en afkortet formel op, afkortningen af vare til V og penge til P. Det har ikke noget med matematik at gøre, det er blot et bekvemt formel-

sprog, hvis overskuelighed åbenbarer sig gennem hele resten af værket. Formelsproget begynder s. 210:

»Varens udvekslingsproces foregår altså gennem følgende form-skifte:

S. 210, MEW 23
s. 120

Vare – penge – vare.

V – P – V.

Efter sit stofflige indhold er bevægelsen V – V, udveksling af vare mod vare, stofskifte af samfundsmæssigt arbejde, hvor processen ikke mere ses i resultatet«.

At pengene som mellemlid forsvinder ud af billedet, når udvekslingen er foretaget, ligger bag hele Marx' forudgående fremstilling, hvor vare direkte udveksles mod vare, indtil pengenes nødvendighed logisk udledes i analysen af værdiformen.

Ordet form-skifte i citatet ovenfor er et af hovedordene i Kapitalen. Ikke mindst i 2. bog må man atter og atter erindre sig, at vare skifter form til penge og penge til vare. Ordet form-skifte indbefatter, at også penge er vare. Værdien bevares gennem form-skiftet – indtil varen arbejdskraft med sin evne til at øge værdien kommer frem i produktionsprocessen.

Marx analyserer nu, sin metode tro, hver side af form-skiftet, først salget V – P, dernæst købet P – V. Hvis forbindelsen mellem de to sider af form-skiftet rives over, hvis sælgeren altså ikke kan komme af med varen og varen ikke finder en køber, er muligheden for krise til stede, men på dette stede kun som en mulighed, der for at blive til virkelighed kræver »en hel kollektion af relationer, som slet ikke er til stede, så længe der kun er tale om simpel varecirkulation«, slutter Marx punktet om varernes forvandling, deres metamorfose. Disse relationer indrages successivt gennem resten af værket.

S. 219, MEW 23
s. 128

I skildringen af varernes form-skifte kommer Marx atter ind på begrebet rigdom. Fra de tørre indledningsord i kapitel 1 om rigdom under den kapitalistiske produktionsmåde som en uhyre vareophobning er fremstillingen nu nået frem til penge som form for rigdom. I fremstillingen af penge som Schatz, dvs. værdibeholdning, passiv pengerigdom, kommer Marx' lidenskab og lærdom til udfoldelse. Han citerer Shakespeare for guldets forbandelse:

»Den gule træl kan knytte og bryde hvert et helligt bånd, vel-signe det som forbandet er, det gør spedalskhed elskværdigt og sætter tyvene på bänk med senatorer og begaver dem med hæder, rang og knæfald... «. – og Columbus for guldtørsten:

S. 240, MEW 23
s. 146

»Guld er en vidunderlig ting! Den, der ejer guld, er herre over alt, hvad han ønsker. Med guld kan man endda få sjæle ind i Paradis«. Og Marx selv:

S. 239, MEW 23
s. 145

S. 239, MEW 23 s. 145 f. »Ikke engang helgenknogler kan modstå denne alkymi, for ikke at tale om de mindre grove hellige ting uden for menneskets handel. Ligesom alle kvalitative forskelle mellem varerne er udslettet i pengene, udsletter de for deres vedkommende som radikale ligemagere alle forskelle. Men penge er selv en vare, en udvortes ting, som kan blive enhvers privatejendom. På den måde bliver en samfundsmæssig magt til privatpersoners private magt«.

S. 241, MEW 23 s. 147 »Skattesamleren ofrer derfor af sine kødelige lyster til guldets fetich. Han gør alvor af forsagelsens evangelium. På den anden side kan han kun trække den mængde penge ud af omsætningen, som han tilføjer denne i varer. Jo mere han producerer, desto mere kan han sælge. Arbejdsomhed, sparsommelighed og påholdenhed udgør derfor hans kardinaldyder; sælge meget, købe lidet er summen af hans politiske økonomi«.

I fortsættelse af dette stykke gennemgår Marx pengenes funktioner som betalingsmiddel og som »verdenspenge«, dvs. midler til udligning af internationale mellemværender. Det er vigtigt at kende Marx' pengeteori og hans benævnelser for pengenes mangeartede funktioner, idet disse benævnelser jævnligt optræder i resten af værket.

Forvandlingen af penge til kapital

Kapitalen 1.–3. bog er inddelt i afsnit, som atter er delt i kapitler. Det vi hidtil har kommenteret er stoffet i første afsnit, kapitel 1–3. Det afsnit, som nu følger, om forvandlingen af penge til kapital, indeholder kun et kapitel, det fjerde i 1. bog.

Her indleder Marx med en historisk konstatering:

S. 258, MEW 23 s. 161 »Varecirkulationen er udgangspunktet for kapitalen. Vareproduktion og udviklet varecirkulation, handel, udgør de historiske forudsætninger, under hvilke den opstår. Verdenshandel og verdensmarked indleder i det 16. århundrede kapitalens moderne livshistorie«.

»Historisk set optræder kapitalen i sin begyndelse alle vegne over for jordejendommen i form af penge, som pengeformue, købmandskapital og ågerkapital«.

Ågerkapital betyder her både ågerkapital i nutidig forstand, en kapital, der udlånes mod ågerrenter, og almindelig udlånskapital, idet det tyske ord Wucher, åger, oprindeligt bl.a. betød gevinst og rente, men også udlån for at få penge til at yngle. I Kapitalen anvendes ordet Wucherkapital, ågerkapital, undertiden for udlånskapital uden nedsættende bibetydning.

Meningen med Marx' indledende ord om kapitalens historiske oprindelse er nu ikke, at han her vil fordybe sig i denne udviklingshistorie. Det gør han i et senere kapitel, hvor han også

fremdrager grovere midler til skabelse af kapitalens forudsætninger end pengeformuerne. Pengenes forvandling til kapital er nemlig en nutidig foreteelse:

»Den samme historie udspilles dagligt for øjnene af os. Enhver ny kapital træder stadig væk i første omgang ind på scenen, dvs. markedet, varemarkedet, arbejdsmarkedet, som penge, penge der gennem bestemte processer skal forvandles til kapital«.

Det er de processer, hvorigennem penge forvandles til kapital, Marx her vil undersøge.

Samme sted

Vi har lært formelen $V-P-V$, den simple vareomsætning, at kende. Denne formel kan suppleres med en anden: $P-V-P$, penge, der køber varer, som atter sælges for penge.

Den sidste formel har i det kapitalistiske samfund kun mening, hvis det sidste P er større end det første, hvis altså pengene kommer tilbage med en fortjeneste, en profit. Marx udtrykker dette således i sit formelsprog:

»Den fuldstændige form for denne proces er derfor $P-V-P'$, hvor $P' = P + \Delta P$, dvs. lig den oprindeligt udlagte pengesum plus en tilvækst«.

I formelen har Marx brugt en trekant, det græske bogstav *delta* (Δ), som i matematik betegner en tilvækst. ΔP betyder altså en tilvækst til P . Marx fortsætter:

»Denne tilvækst, overskuddet ud over den oprindelige værdi, kalder jeg merværdi (surplus value). Den oprindeligt udlagte værdi bliver derfor ikke blot bevaret under cirkulationen (omsætningen), den ændrer imens sin værdistørrelse, lægger en merværdi til, forøger sin værdi. Og denne bevægelse forvandler den til kapital«.

Indholdet i dette 4. kapitel bringer udredningen af, hvordan værdiøgningen finder sted, hvad det er, der tilvejebringer værdiøgningen. Men foreløbig er redegørelsen ikke kommet ud over varecirkulationens stade.

Værdiøgningen kan ikke komme af varecirkulationen $V-P-V$. For her udveksles ækvivalenter, lige store værdier. Ganske vist kan »bonden sælge sit korn til en pris, der ligger over dets værdi, eller købe tøj til en pris, der ligger under tøjets værdi. Han kan på sin side blive snydt af tøjhandleren. Den slags værdiforskellighed er imidlertid noget rent tilfældigt for selve denne omsætningsform«. Og kapital beror ikke på tilfældighed, men på systematisk værdiøgning. Kapitalens forandring – bevægelse kalder Marx det – kender ingen grænser. Dens

Kapitalens almene formel

S. 263, MEW 23 s. 165

indre drift til værdiøgning ophører ikke under kapitalistiske forhold.

Her møder vi for første gang i Kapitalens tekst – bortset fra forordene – benævnelsen kapitalist:

S. 265 f., MEW 23
s. 167 f.

»Som bevidst bærer af denne bevægelse bliver pengebesidderen kapitalist. Hans person, eller rettere hans lomme, er det punkt, hvorfra pengene udgår, og hvortil de vender tilbage. Denne cirkulations objektive indhold – værdiøgningen, er hans subjektive formål, og kun for så vidt voksende tilegnelse af abstrakt rigdom er den eneste baggrund for hans operationer, fungerer han som kapitalist eller personificeret kapital, der er begavet med vilje og bevidsthed. Brugsværdi skal altså aldrig behandles som kapitalistens umiddelbare mål. Heller ikke den enkelte gevinst, men kun uophørligt fornyet gevinst. Denne absolutte berigelsesdrift, denne lidenskabelige jagt efter værdi, har kapitalisten tilfælles med pengepugeren, men mens pengepugeren blot er en forrykt kapitalist, er kapitalisten en rationel pengepuger. Den aldrig ophørende forøgelse af værdien, som pengepugeren tilstræber, idet han søger at redde sine penge ud af omsætningen, opnår den klogere kapitalist, idet han atter og atter kaster sine penge ind i omsætningen«.

S. 258–268, MEW 23
s. 161–170,
MEW 23 s. 181

Vi noterer os her, at Marx på disse sider 258–268 endnu ikke er nået frem til produktionen af kapital. Det kommer han først s. 282. Alligevel skildrer Marx på disse sider, især s. 267, kapitalens bevægelse som værdiøgning, men ud fra cirkulationens stade. S. 267 bliver temmelig uforståelig, hvis man ikke holder fast ved, at dens indhold har cirkulationen, ikke produktionen som baggrund. Endnu en bemærkning til oversættelsen: på s. 267 i den danske tekst optræder udtrykket »aktivt element«, hvor der på tysk står: Subjekt. Subjekt betyder ifølge Gyldendals Fremmedordbog: »*filosofisk*: det erkendende, følende, handlende jeg (modsat *objekt*), *grammatikalsk*: grundled« og i nedsættende betydning: forhutlet person. Det er den filosofiske betydning, det her drejer sig om.

Berettigelsen af oversættelsen: aktivt element kan diskuteres. Men Marx siger i hvert fald her, at værdien i sine vekslende former (vare og penge) øger sin værdi, bliver selvforøgende værdi. Det er set fra varecirkulationens stade. Fra produktions stade må det oversættes til, at kapitalistens brug af varen arbejdskraft skaber værdi og øger værdien. Det gør Marx senere.

På næste side, s. 268, indfører Marx udtrykket »processerende værdi«, »en processerende substans, der bevæger sig selv, og for hvilken vare og penge er blotte former«:

»Værdien bliver altså til processerende værdi, processerende penge og som sådan kapital. Den kommer fra cirkulationen, går atter ind i den, opretholder og former sig i den, vender forøget tilbage fra den og begynder det samme kredsløb om og om igen. P–P', pengeavlende penge – sådan blev kapitalen beskrevet af sine første fortolkere, merkantilisterne«.

Men:

»I virkeligheden er P–V–P' kapitalens almene formel, sådan som den umiddelbart fremtræder i cirkulationsfæren (omsætningsfæren)«.

S. 268, MEW 23
s. 170

S. 269, MEW 23
s. 170

Med modsigelser menes ikke selvmodsigelser, men modstridende træk, modstridende tendenser. Marx konstaterer herom:

»Den cirkulationsform, i hvilken penge bliver til kapital, modsiger alle tidligere udviklede love vedrørende vares, værdiens, pengenes og selve cirkulationens natur«.

Den vigtigste lov om disse kapitalistiske fænomeners natur er værdiloven, som siger, at en vares værdi måles ved mængden af abstrakt, alment, samfundsmæssigt nødvendigt arbejde, der er anvendt til dens fremstilling, og at varerne i cirkulationsfæren udveksles som ækvivalenter, som lige store værdier.

Det er en gennemsnitslov. Om dette træk ved en økonomisk lov har Marx dette at sige:

»I den kapitalistiske produktion er det i det hele taget altid sådan, at den generelle lov kun gør sig gældende som herskende tendens på en yderst kompliceret og tilnærmet måde, som et aldrig fastslået gennemsnit af stadige svingninger«.

3/1 s. 209, MEW 25
s. 171

Selv om værdiloven er en gennemsnitslov, så går den ud på udveksling af ækvivalenter, af lige store værdier. Og det kan ikke forliges med den opfattelse, at værdien forøger sig selv, men hvad forøger da værdien?

Marx gennemgår forskellige forsøg på at forklare kapitalens værdiøgning. Disse forsøg hjælper os ikke til nogen forståelse af sagen. »Cirkulationen eller vareudvekslingen skaber ingen værdi«. Bl.a. derfor har Marx hele tiden holdt handelskapital og ågerkapital ude af analysen. Disse to former kan jo afkaste fortjeneste, altså tilsyneladende forøge kapitalens størrelse, men det vil vise sig, at dette ikke giver nogen forklaring på kapitalens værdiforøgelse som alment træk ved produktionsmåden.

Marx spørger da:

»Men kan merværdien have sit udspring noget andet sted end i cirkulationen (omsætningen)?«

S. 280, MEW 23
s. 179

Modsigelser i den almene formel

S. 269, MEW 23
s. 170

Han giver følgende, foreløbig modsigelsesfyldte svar:
»Kapital kan altså ikke udspringe af cirkulationen, og den kan lige så lidt ikke udspringe af cirkulationen. Den må samtidig udspringe i den og ikke udspringe i den.

Vi er altså nået til et dobbelt resultat.

Forvandlingen af penge til kapital må forklares på basis af love, der ligger i vareudvekslingen, og udgangspunktet er, at det er ækvivalenter, der udveksles. Vor ven pengebesidderen, der endnu kun er en kapitalist på larvestadiet, må købe varerne til deres værdi og sælge dem til deres værdi og alligevel til slut hente mere værdi hjem, end han kastede ind«.

Det ser ud som et paradoks, men det er kun tilsyneladende.

Køb og salg af arbejdskraft

Marx løste det tilsyneladende paradoks med sin konstatering af, at arbejdskraft er en vare, der købes og sælges som andre varer. For at blive vedligeholdt, fornyet og uddannet kræver arbejdskraft et forbrug af varer. Arbejdskraft har med andre ord en værdi på ganske samme måde som andre varer har det. Vi forudsætter her, at arbejdskøberen køber den til dens værdi. Værdiloven bliver dermed overholdt.

På den anden side er arbejdskraft en vare af særlig karakter. Dens brugsværdi består i, at den skaber værdi. Oven i købet skaber den mere værdi, end det koster at opretholde den. Den skaber produkter, som dækker dens eget forbrug, dens egen værdi, men derudover en værdi ud over dens egen værdi, en merværdi.

Dermed er paradokset ude af verden. Værdilovens krav om udveksling af ækvivalenter er overholdt, men arbejdskøberen har skaffet sig en vare, der afkaster mere værdi, end han kastede ind. Denne merværdi er udbytningens formål og kilden til kapitalens profit og værdiøgning.

I dag er det ingen åbenbaring, at arbejdskraft er en vare, der købes og sælges. Den opfattelse er vel stort set indgået i fagbevægelsens ordbog. Derimod er det stadig ikke almeneje, at dens værdiskabende aktivitet, det levende arbejde, som Marx sagde, frembringer merværdien, som er grundlaget for al profit, rente og jordrente.

Før Marx kendte ingen økonom arbejdskraft som vare, heller ikke arbejdskraftens værdi. (Da Marx i 1849 skrev sine artikler om lønarbejde og kapital havde han i øvrigt ikke selv udarbejdet kategorien arbejdskraftens værdi, han talte endnu om »arbejdets værdi«. Kategorien arbejdskraftens værdi dukker først op i Grundrids 1857–58). Ud fra Marx' analyse er

det ikke arbejdet, men arbejdskraften, der har værdi. Arbejdet er blot arbejdskraftens aktivitet.

Borgerlige økonomer forkaster Marx' værdibegreb, altså det, at en vares værdi bestemmes af den mængde abstrakt, alment samfundsmæssigt nødvendigt arbejde, som medgår til varens fremstilling. I stedet forsøger de at opstille andre værdibegreber på basis af brugsværdi og nytte. Den borgerlige økonomis fiaskoer vidner om uholdbarheden af deres forsøg på at opstille sådanne værdibegreber.

»Arbejdskraftens værdi er ligesom værdien af enhver anden vare bestemt af den arbejdstid, der er nødvendig til produktionen, altså til fornyelsen (reproduktionen) af denne specielle artikel... «.

Men arbejdskraftens besidder er dødelig, han skal erstattes af en ny arbejder:

»Den mængde livsfornødenheder, som er nødvendig til produktion af arbejdskraften indbefatter altså livsfornødenhederne til erstatningsmandskabet, dvs. arbejdernes børn, således at denne ejendommelige race af varebesiddere foreviger sig på varemarkedet«.

Arbejdskraften skal også oplæres, uddannes:

»Disse oplæringsomkostninger... indgår altså i kredsen af de værdier, der forbruges til produktionen af den«.

Den laveste grænse for arbejdskraftens værdi er bestemt af værdien af de fysisk uundværlige livsfornødenheder. Men denne laveste grænse ligger i almindelighed under arbejdskraftens værdi, som skal være stor nok til, at det arbejdende individ kan opretholdes i sin *normale* tilstand.

Arbejdskraftens værdi er også historisk bestemt:

»Selve de naturlige behov, føde, klæder, varme, bolig osv. er forskellige alt efter de klimatiske forhold og andre naturlige omstændigheder i et land. På den anden side er omfanget af de nødvendige behov ligesom måden at tilfredsstille behovene på selv et historisk produkt og afhænger derfor i høj grad af et lands kulturtrin, blandt andet også væsentligt af, under hvilke betingelser klassen af frie arbejdere er blevet til, og dermed hvilke vaner og krav til livet den har«.

Arbejdskraftens værdi består med andre ord ikke af to størrelser (beløb), en til dækning af de fysiske behov, og en til dækning af kulturelle behov, for også de fysiske behov er medbestemt af det pågældende lands kulturtrin og af arbejdernes krav til livet. Arbejdskraftens værdi er en gennemsnitsstør-

Arbejdskraftens værdi

S. 286 f., MEW 23
s. 184 f.

S. 288 f., MEW 23
s. 186

S. 289, MEW 23
s. 187

S. 287, MEW 23
s. 185

relse, som gælder for normale omstændigheder. Man kan altså ikke bestemme arbejdskraftens værdi som det lokalt og øjeblikkeligt eksisterende niveau. Niveaue er ofte forskelligt fra landsdel til landsdel, forskelligt efter køn og alder.

S. 287, MEW 23
s. 185

»For et bestemt land i en bestemt periode er den gennemsnitlige mængde og sammensætning af de nødvendige livsformødenheder imidlertid givet«.

Kapital

Marx forklarede i kapitel 4, hvordan det grundforhold, der kaldes kapital, i vore dage opstår. Kapital er et forhold mellem mennesker, mellem ejere (besiddere) af produktionsmidler og arbejdere (besiddelsesløse, hvad væsentlige produktionsmidler angår). Ejerne af produktionsmidlerne (kapitalisterne) køber arbejdskraft, dvs. ansætter arbejdere, som producerer både værdien af deres egen arbejdskraft og et overskud over denne værdi – et overskud, som kaldes merværdi. Det er merværdien, der er kapitalisternes formål, det er den, der øger kapitalen.

Men kapital er et sammensat begreb:

2/1 s. 133, MEW 24
s. 109

»Kapital som værdi, der øger sin værdi, omfatter ikke blot klasserelationer, en bestemt samfundsmæssig karakter, der beror på arbejdets karakter som lønarbejde«.

De klasserelationer, Marx sigter til, er først og fremmest relationen kapitalistklasse-arbejderklasse. Videre samme sted:

»Den (kapitalen) er en bevægelse, en kredsløbsproces gennem forskellige stadier, en proces der så selv atter rummer tre forskellige former for kredsløbsprocessen«.

Kapitalens stadier i kredsløbet er *pengekaptal*, som bliver til varekapital (arbejdskraft og andre produktionsmidler), og derpå til *produktiv kapital*, dvs. arbejdskraften og de øvrige produktionsmidler under produktionsprocessen. I denne beskrivelse begynder kapitalen som pengekaptal, omsættes til varekapital og fortsætter som produktiv kapital, som resulterer i ny og større varekapital og pengekaptal osv. Alle tre stadier; pengekaptal, varekapital og produktiv kapital, er ligeværdige, udtryk for samme kapital.

Men som produktiv kapital undergår den ikke blot stofflige forandringer. Den producerer en større vareværdi end den begyndte med, og denne større vareværdi afsættes til en større pengesum end der blev udlagt i starten. Forøgelsen er merværdien. (Vi forudsætter »normale« forløb, hvor arbejdskraftens og de enkelte varers værdi ikke har forandret sig under kredsløbet). Hvorefter kredsløbet kan starte på ny.

Marx taler om tre forskellige former for kredsløbsprocessen.

De tre former gennemgår han i detaljer i Kapitalens 2. bog, som i den danske oversættelse udgør bd. 2/1 og 2/2. I Grünbaums Kapitalismens Politiske Økonomi, Tiden 1980, behandles dette emne i kapitel VII. Her kun nogle antydninger af emnets karakter:

Kapitalens kredsløb kan begynde med pengekaptal, som så køber arbejdskraft, råstoffer etc. (produktionsmidler), der starter produktionen. Den resulterer i en større værdi end den oprindeligt udlagte kapital, og det færdige produkt afsættes for et større pengebeløb, end der oprindeligt blev kastet ind i produktionen. Pengekapitalen er atter blevet pengekaptal, men større end før. Forøgelsen stammer fra den producerede merværdi.

Hvis vi kalder den oprindelige pengekaptal P, den indkøbte arbejdskraft A, de indkøbte produktionsmidler P_m, varekapitalen (A + P_m) V, den produktive kapital (kapitalen i den form, hvori den findes under selve produktionsprocessen) P', den forøgede vareværdi V' og det forøgede pengebeløb P', kan kredsløbet skrives som følgende formel:

$$P \rightarrow V \left\{ \begin{array}{l} A \\ P_m \dots Pr \dots V' \end{array} \right. \rightarrow P'$$

hvor prikkerne antyder produktionsfasen.

Men kredsløbet kan lige så vel beskrives i en anden form, hvor kapitalen starter som varekapital. Den er lige så virkelig en kapital som pengekaptalen. Så ser kredsløbet sådan ud:

$$V \left\{ \begin{array}{l} A \\ P_m \dots Pr \dots V' \end{array} \right. \rightarrow P' \rightarrow V' \left\{ \begin{array}{l} A \\ P_m \end{array} \right.$$

hvor det sidste V' er stoffligt forskelligt fra det første V', men ikke værdimæssigt er det.

Endelig kunne kredsløbet betragtes med den produktive kapital som udgangspunkt. Formlen ser da sådan ud:

$$Pr \dots V' \rightarrow P' \rightarrow V' \left\{ \begin{array}{l} A \\ P_m \dots Pr' \end{array} \right.$$

Man kunne tro, at da samme kapital kan befinde sig i tre ligeværdige stadier – pengekaptal, varekapital, produktiv kapital – så kunne det være lige meget, om man betragtede kredsløbet i den første, den anden eller den tredje form. Men Marx' analyser åbenbarer bestemte, særskilte sider af kredslø-

bet for hver af de tre former. Det er en af Marx' fortjenester, men de pågældende kapitler frembyder vanskeligheder, som læseren må have tålmodighed til at ase sig igennem.

Det ovenfor citerede sted 2/1 s. 133 fortsætter:

»Kapitalen kan derfor kun begribes som bevægelse og ikke som en ting i ro«.

Kapitalen som bevægelse? Ja, med sin analyse af Kapitalens tre former for kredsløb har Marx underbygget og understreget denne side af kapitalen som realitet og som begreb. Faktisk har Marx lige fra første færd i ordet cirkulation antydnet, at kapital også må opfattes som værdi i bevægelse. Her følger nogle karakteristiske steder:

S. 258, MEW 23
s. 161

»Penge som penge og penge som kapital adskiller sig til at begynde med kun ved deres forskellige cirkulationsform (omsætningsform)«.

S. 264, MEW 23
s. 167

»Den simple vareomsætning (varecirkulation) – salg med efterfølgende køb – tjener et formål, der ligger uden for omsætningen (cirkulationen), nemlig anskaffelsen af brugsværdier, tilfredsstillelsen af behov. Pengenes cirkulation som kapital er derimod et formål i sig selv, idet værdøgningen kun foregår inden for denne bestandig fornyede bevægelse. Kapitalens bevægelse kender derfor ingen grænser«.

S. 267 f., MEW 23
s. 169

»Værdien, det aktive element (tysk: das ubergreifende Subjekt) i en sådan proces, hvori den snart antager, snart aflægger pengeform og vareform, som i denne skiften opretholder og øger sig selv, behøver fremfor alt en selvstændig form, hvorigennem dens identitet med sig selv bliver konstateret. Og denne form har den kun som penge... Men pengene selv gælder her kun som en enkelt form for værdien, for den har to. Hvis pengene ikke antager vareform bliver de ikke til kapital. Pengene står altså ikke her i nogen kontrast til varerne, sådan som tilfældet er, hvis pengene blot lægges til side. Kapitalisten ved, at alle varer, hvor elendigt de end ser ud, eller hvor ilde de end lugter, i ånd og sandhed er penge, og tilmed undergørende midler, når man skal have penge til at yngle.

I den simple omsætning (cirkulation) $V - P - V$ antager varernes værdi til forskel fra deres brugsværdi i det højeste en selvstændig form for penge, men her, i kapitalens omsætning (cirkulation) $P - V - P$ præsenterer værdien sig pludselig som en processerende substans, der bevæger sig selv, og for hvilken både varer og penge er blotte former. Ja, mere end det. I stedet for at udtrykke forhold mellem varerne får værdien nu så at sige et privatforhold til sig selv. Den adskiller sig som oprindelig værdi fra sig selv som merværdi... «.

»Værdien bliver altså til processerende værdi, processerende penge, og som sådan kapital«.

Marx forfølger hele Kapitalen igennem den grundtanke, at kapitalen er processerende værdi, selvforøgende værdi, værdi i forvandling og forøgelse, værdi i bevægelse. Hans økonomiske teori bliver derved en *dynamisk teori*, til forskel fra og i modsætning til en *statisk teori*. En dynamisk teori opererer med størrelser og kategorier i stadig forandring og forvandling og med sammenhængen mellem dem under denne forandring og forvandling.

En statisk teori opstiller en model for sammenhængen mellem de størrelser den opererer med. I en sådan model putter den så størrelser som indkomster, forbrug, opsparing og investeringer ind og regner på, hvad virkningen kan blive. Resultaterne viser sig med forbløffende regelmæssighed at være uholdbare. Forudsigelserne slår fejl.

Det forholder sig imidlertid ikke sådan, at »vismændene« ved hjælp af marxistisk økonomi kunne udarbejde holdbare modeller for kapitalistisk økonomi. Kapitalistisk produktion foregår gennem et sådant væv af private og offentlige, ofte modstridende dispositioner, at resultatet sjældent svarer til en models forudsigelser.

Det som under kapitalistiske forhold kan udrettes ved hjælp af marxistisk teori er dels udarbejdelse af forholdsregler, som er mindre tyngende for den arbejdende befolkning end borgerlige politikeres og økonomers foranstaltninger, som hviler på en fejlagtig økonomisk teori, dels udarbejdelse af foranstaltninger, som kan begrænse monopolkapitalens magt og inspirere til en positiv produktionspolitik, dels endelig udvikling af bevidstheden om, at kapitalistisk økonomi er behæftet med indbyggede krisetendenser og risici.

Marxistisk økonomi kommer først til sin fulde ret i praktisk økonomi, når magten i samfundet flyttes fra kapitalens interesser til arbejdets. Også da afhænger resultatet af, om de, der anvender den marxistiske økonomi, gør det med fornøden indsigt, og om de nødvendige folkelige, klasse-mæssige og materielle forudsætninger bringes til veje.

Marxismens dynamiske teori har alle dage været en torn i øjet på borgerlige teoretikere:

»Fra borgerlig side mener man gentagne gange at have »modbevist« den marxistiske teori om kronisk arbejdsløshed og om kapitaloverflod såvel som den marxistiske prislære og merværdilære m.v. Men disse beviser overser den lille ting, at

**Dynamisk
kontra statisk
teori**

Grünbaum s. 173

den marxistiske teori overhovedet ikke kan »modbevise« in den for den borgerlige fordelings- og langtidsteoris egne rammer. Den marxistiske teori og dens forskellige påstande kan overhovedet kun bedømmes ud fra en teori, som er for det første dynamisk, – og for det andet ud fra dynamiske synspunkter beskæftiger sig med samfundets totale økonomi i det lange løb. Og en sådan borgerlig teori findes overhovedet ikke«.

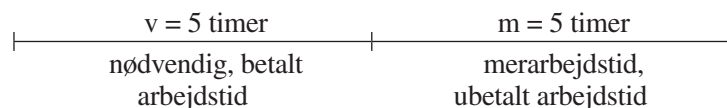
**Absolut
merværdi,
relativ
merværdi**

Det er merværdien, der interesserer kapitalisten. At den enkelte kapitalist ikke kan stikke hele den merværdi, som produceres i hans virksomhed, i sin egen lomme, er en anden sag. Han må dele den med andre kapitalister og med grund- og jordejere. Der skal betales renter af lån. Disse renter betales med en portion af merværdien. Jordrenten er også en realitet, som tager sin portion af merværdien, selv om mekanismen i dette fradrag fra den producerede merværdi virker i det skjulte og ikke figurerer på virksomhedens driftsregnskab. Det redegør Marx for i Kapitalens 3. bog. Men det er altid merværdien, der betaler både disse to portioner og den resterende profit, som tilfalder driftsherren (ejereren, selskabet).

Den grundlæggende form for merværdi er den, der opstår gennem produktion i den del af arbejdsdagen, som ligger ud over *den nødvendige arbejdstid, den betalte arbejdstid*. Med den nødvendige arbejdstid eller betalte arbejdstid forstår Marx den del af arbejdsdagen, der er nødvendig til produktion af de varer, som dækker arbejderens og hans families forbrug, altså arbejdskraftens værdi. Resten af arbejdsdagen er ubetalt arbejdstid.

Marx kalder denne form for udpresning af merværdi for *absolut merværdi*.

Hvis vi afbilder en 10 timers arbejdsdag som en streg på f.eks. 10 cm, og hvis den nødvendige (betalte) arbejdstid udgør det halve af arbejdsdagen, får vi følgende billede:

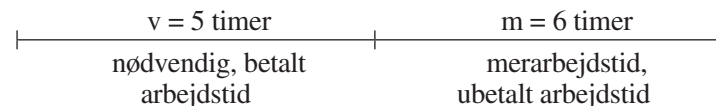

$m/v = \text{merarbejde/ubetalt arbejde} = 5/5 = 100 \text{ pct.}$
 m/v kaldes *merværdiraten*. Den er udtryk for udbytningen, udbytningsgraden.

Så længe der ingen lovfæstet eller overenskomstmæssig

grænse er sat for arbejdsdagens længde kan den absolutte merværdi forøges ved forlængelse af arbejdsdagen, så langt arbejdskraften kan holde til morakkeriet. Driftsherren behøver ikke at ændre teknikken eller andet for at øge merværdien. Han sætter blot arbejdstiden op.

Forlænges en arbejdsdag fra 10 timer til 11 timer får vi følgende billede, hvis den nødvendige arbejdstid ikke forandres:

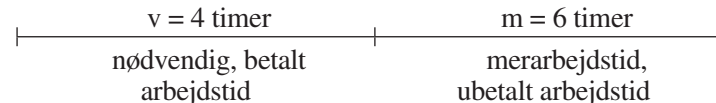
$m/v = 6/5 = 120 \text{ pct.}$ Den absolutte merværdi er steget, merværdiraten er dermed gået op fra 100 til 120 pct.

Så snart der imidlertid ved lov eller ved overenskomst er sat en grænse for arbejdsdagens længde, kan driftsherren kun øge merværdien og merværdiraten ved at betale for overarbejde, sætte arbejdsintensiteten (tempoet) op eller sætte den nødvendige arbejdstid ned.

Overarbejde, øget tempo og løntrykkeri har virkninger, der svarer til en forlængelse af arbejdsdagen og resulterer i større absolut merværdi.

Men en nedsættelse af den nødvendige arbejdstid kan også opnås med en metode, der ikke umiddelbart berører arbejderens forbrug, selv om arbejdskraftens værdi mindskes. Metoden består i billigere produktion af de varer osv., som indgår i arbejderens og familiens sædvanlige forbrug, altså produktion af denne varemasse med færre arbejdstimer.

Hvis arbejdskraftens værdi, det nødvendige, betalte arbejde, ved anvendelse af en bedre teknik og teknologi nedskæres med en time af en 10 timers arbejdsdag, der hidtil bestod af 5 timers betalt arbejdstid og 5 timers merarbejdstid, får vi dette billede:

$m/v = 6/4 = 150 \text{ pct.}$ Ad denne vej er merværdien og merværdiraten også steget, fra 100 til 150 pct.

»Kapitalen må revolutionere arbejdsprocessens tekniske og samfundsmæssige betingelser, altså selve produktionsmåden,

for at øge arbejdets produktivitet, for ved hjælp af arbejdets øgede produktivitet at sænke arbejdskraftens værdi og således forkorte den del af arbejdsdagen, der er nødvendig for produktionen af dens værdi«.

»Den merværdi, der er produceret takket være arbejdsdagens forlængelse, kalder jeg absolut merværdi, men den merværdi, der udspringer af den nødvendige arbejdstids nedsettelse og den tilsvarende ændring af størrelsesforholdet mellem arbejdsdagens to dele, kalder jeg relativ merværdi«.

Udpressningen af henholdsvis absolut og relativ merværdi har hver sine særlige virkninger på arbejderens tilværelse.

Konstant kapital, variabel kapital

Før de forskellige virkninger af merværdiproduktionen belyses, skal vi lære forskellen mellem konstant og variabel kapital og andre kategorier at kende.

Et produkts, en vares samlede værdi udgøres af det samlede antal arbejdstimer, bestående af abstrakt, alment, samfundsmæssigt nødvendigt arbejde, som dens produktion har krævet. Vel at mærke det *samlede* antal arbejdstimer. Det vil sige, at vi også skal indregne det antal arbejdstimer, som råstoffer, andre materialer og slid på maskinerne osv. repræsenterer. De udgør en vareværdi, som ikke forandrer sig under arbejdsprocessen, en *konstant* vareværdi, som blot indgår i slutproduktets værdi. Udlægget af kapital til anskaffelse af denne vareværdi kalder Marx *konstant kapital*. I Kapitalen betegner Marx den med bogstavet *c*. I Grünbaum: Kapitalismens Politiske Økonomi, Forlaget Tiden 1980, betegnes den med *k*.

Den værdi, som arbejdskraften gennem sit arbejde tilfører produktet, øger den kapital, som er brugt til arbejdskraft. Marx kalder udlægget til arbejdskraft for *v*. Bogstavet *v* står for *variabel kapital*. Den variable kapital fremtræder som det, vi i daglig tale kalder arbejds løn. Det er denne variable kapital, som gennem arbejdet får et tillæg, en merværdi. Marx betegner i sine formler merværdien med *m*.

Vareværdien består sluttelig af tre poster: $c + v + m$.

Forholdet mellem merværdien og den samlede udlagte kapital, brøken $m/c + v$, kalder Marx profitraten.

Profitraten, sådan som den på dette sted, på dette abstraktionsniveau, betragtes, er forholdet mellem merværdien og den samlede udlagte kapital. Vi ser på nogle taleksempler.

I det første taleksemple vil vi gå ud fra den forenklede, urealistiske forudsætning, at hele den udlagte kapital går ind i årets Produkt. Hvis den udlagte kapital, $c + v$, konstant kapital +

variabel kapital, er 75 millioner, går altså alle 75 millioner ind i årets produkt. Sætter vi merværdien til 25 millioner, får vi produktværdien $75 + 25$ millioner. Vi sætter, at *c* er 50 millioner og *v* 25 millioner. Merværdiraten bliver altså $25/25 = 100$ pct., profitraten $25/75$ eller $33\frac{1}{3}$ pct., vel at mærke, hvis produktet fremstilles og sælges en gang om året.

Men hvis produktet fremstilles og sælges to gange om året, vil eksemplet se sådan ud:

$c = 50$ millioner, $v = 25$ millioner – men $m = 50$ millioner, idet den udlagte kapital har hentet merværdien hjem to gange i stedet for en gang som i det første eksempel, $m/c + v = 50/75 = 66\frac{2}{3}$ pct.

Merværdien, merværdiraten og profitraten afhænger altså i høj grad af, hvor hurtigt kapitalen »slår om«. Man siger, at i det første eksempel er omslagstiden et år, i det andet et halvt år.

Nu gør vi forudsætningen mere realistisk. Vi sætter den udlagte kapital til 500 millioner, hvoraf 50 millioner indgår i årets produkt som *c*, konstant kapital, og 25 millioner som variabel kapital, arbejds løn. Merværdien sætter vi som i det første eksempel til 25 millioner. Så vil kapitalisten beregne sin profitrate sådan:

$m/c + v = 25/500 = 5$ pct. – i stedet for $33\frac{1}{3}$ pct.

Og hvis kapitalen slår om to gange på et år, bliver

$m/c + v = 50/500 = 10$ pct.

Flere og mere realistiske taleksempler findes i Grünbaums bog kapitel X og XI. I Kapitalen behandles disse problemer i 2. bog, på dansk i bd. 2/1 og 2/2.

I Kapitalens 3. bog opstilles kategorierne gennemsnitsprofit og produktionspris, som ikke optræder i 1. og 2. bog. De nævnes her kun for at pointere, at Marx' kategorier værdi, merværdi, profit, merværdirate, profitrate, gennemsnitsprofit og produktionspris udgør et logisk sammenhængende hele, som bliver mere og mere konkret, efterhånden som fremstillingen skrider frem.

I 1. bogs 8. kapitel om produktion af absolut merværdi findes Marx' historiske redegørelse for kampen omkring arbejdsdagens længde i England. Det er et billede af skrækindjagende misbrug og mishandling af mænd, kvinder og børn, der her rides op med tørre facts. Afsnittet burde være pligtlæsning i skoler, når talen er om demokratiets, menneskerettighedernes, arbejdslovgivningens og humanismens udvikling. Her er ikke

Virkninger af merværdi-udpressningen

plads til de rystende detaljer, men se dette stykke, som indleder afsnittet om den engelske fabrikslovgivning af 1833 til 1864:

1/2 s. 424 f.,
MEW 23 s. 294

»Efter at kapitalen havde brugt århundreder på at forlænge arbejdsdagen, først til dens yderste normale grænse og derpå til den naturlige dags grænse ved 12 timer, fulgte der efter storindustriens fødsel i sidste tredjedel af det 18. århundrede et lavineagtigt, voldsomt og grænseløst hastværk. Alle rammer for tradition og natur, alder og køn, dag og nat blev sprængt. Selv begreberne dag og nat, landligt primitive i de gamle statutter, flød i en sådan grad, at en engelsk dommer så sent som i 1860 måtte opbyde en virkelig talmudisk skarpsindighed for »retsgyldigt« at forklare, hvad der var dag, og hvad der var nat. Kapitalen fejrede sine orgier«.

Kapitalen forlængede arbejdsdagen for den enkelte arbejder, også for kvinde og barn, til langt ud på natten.

Så begyndte arbejderklassens modstand, og det skete først i England:

S. 425, MEW 23
s. 294

»I tre årtier var de indrømmelser, som arbejderklassen tiltvang sig, dog rent nominelle. Parlamentet vedtog 5 arbejdslove fra 1802 til 1833, men var så snu ikke at bevilge en penny til deres tvangsmæssige gennemførelse, til det nødvendige personale osv. De blev på papiret«.

S. 425, MEW 23
s. 295

»Det er en kendsgerning, at inden denne lov af 1833 blev vedtaget, lod man børn og unge mennesker arbejde strengt hele natten, hele dagen, eller begge dele efter behag«, hed det i en rapport fra fabriksinspektører i 1860.

Loven af 1833 erklærede, at en almindelig fabriksarbejdsdag skal begynde kl. 5,30 om morgenen og slutte kl. 8,30 om aftenen, og inden for disse 15 timer skal det være lovligt at anvende personer mellem 13 og 18 år på enhver tid på dagen, men ikke mere end 12 timer i alt. I praksis forstod kapitalisterne at omgå også denne begrænsning. Altså en normalarbejdsdag på 15 timer.

Kapitalisterne formåede i adskillige år at afværge indførelsen af en kortere arbejdsdag og en begrænsning af børnearbejdet. Men siden 1838 holdt fabriksarbejderne fast ved kravet om en 10-timers arbejdsdag, og samme år fremkom det såkaldte Charter, en politisk-revolutionær arbejderbevægelses krav om almindelig valgret for mænd over 21, årlige parlamentsvalg, hemmelig afstemning, udligning af valgkredsenes størrelse, afskaffelse af formuebestemmelser for parlamentskandidater, og diæter til parlamentsmedlemmerne.

Både fagligt og politisk var en folkebevægelse i vækst. Den blev tillige fremmet af frihandels-bourgeoisiet, som havde brug

for arbejdernes protestbevægelse for at få afskaffet toldbeskyttelsen af godsejernes korn.

Den 8. juni 1847 vedtoges en ny fabrikslov, som bestemte at fra 1. maj 1848 skulle arbejdsdagen for unge mennesker fra 13 til 18 år være ti timer. Kapitalisterne fandt på nye tricks for at gøre den nye fabrikslov virkningsløs. Kampen mellem arbejdere og fabriks herrer bølgede frem og tilbage. I det lange løb var forbedringer uundgåelige. Vi læser i Kapitalens 1. bog:

»Alligevel havde princippet triumferet med sin sejr i de store industrigrene, der er den moderne produktionsmådes mest karakteristiske frembringelse. Deres vidunderlige udvikling 1853–60, hånd i hånd med den fysiske og moralske regeneration af fabriksarbejderne, kunne selv den største tåbe se. Fabrikkerne selv, som den lovlige begrænsning og regulering af arbejdsdagen skridt for skridt var blevet aftunget under en borgerkrig på et halvt hundrede år, pegede pralende på kontrasten til de stadig »frie« udbytningsområder. Den »politiske økonomi«s farisæere proklamerede nu indsigt i nødvendigheden af en lovlige reguleret arbejdsdag som en karakteristisk ny opdagelse, som deres »videnskab« havde gjort. Man forstår let, at efter at fabriksmagnaterne havde fundet sig i det uundgåelige og forsonet sig dermed, svækkedes kapitalens modstandskraft gradvis, mens arbejdernes angrebskraft på samme tid voksede med antallet af deres allierede i samfundslag, der ikke direkte var part i sagen. Derfor et forholdsvis rask frem-skrift siden 1860«.

Marx fremhævede her klassekampens realitet:

»Historien om arbejdsdagens regulering... beviser håndgribeligt, at den enkeltstående arbejder, arbejdereren som »fri« sælger af sin arbejdskraft, modstandsløst overvindes, når den kapitalistiske produktion har nået et vist udviklingstrin. Opkomsten af en normalarbejdsdag er derfor produktet af en langvarig borgerkrig mellem kapitalistklassen og arbejderklassen, der foregår mere eller mindre ubemærket. Da kampen erklæres på den moderne industris område udspiller den sig først i denne industris hjemland, England. De engelske fabriksarbejdere var forkæmpere ikke blot for den engelske, men for hele den moderne arbejderklasse, ligesom deres teoretikere også var de første til at kaste stridshandsken til kapitalens teori«.

»I Nordamerikas Forenede Stater var enhver selvstændig arbejderbevægelse lammet, så længe slaveriet skæmmede en del af republikken. Arbejdet kan ikke frigøre sig i hvid hud, hvor det er brændemærket i sort hud. Men ved slaveriets død spire-

S. 446, MEW 23
s. 312

S. 451, MEW 23
s. 316 f.

S. 453, MEW 23
s. 318

de straks nyt liv frem. Borgerkrigens (1861–1865 GL) første frugt var ottetimers-agitationen... «.

Dér meldte også I Arbejder-Internationale sig. Det skete på kongressen i september 1866 i Geneve:

S. 453 f., MEW 23
s. 319

»Vi erklærer arbejdsdagens begrænsning for en foreløbig betingelse, uden hvilken alle andre bestræbelser for frigørelse må mislykkes... Vi foreslår otte arbejdstimer som arbejdsdagens legale ramme«.

Marx fremhæver flere gange fri tid som en grundbetingelse for personlighedens udvikling og udfoldelse.

Kooperation og manufaktur

Efter en analyse af produktionen af relativ merværdi følger kapitler om Kooperation, arbejdsdeling og manufaktur.

Kooperation betyder i denne sammenhæng samvirken og samarbejde mellem håndværkere, arbejdere. Ordet går på produktion og samvirken på arbejdsstedet, ikke på handel og heller ikke på kooperative virksomheder i nutidig forstand. Kooperation betyder hos Marx »den form, arbejdet antager, når mange arbejder planmæssigt sammen side om side eller i fællesskab i samme produktionsproces eller i forskellige, men sammenhængende produktionsprocesser«.

S. 486, MEW 23
s. 344

Kooperation i denne betydning muliggør billigere produktion, fordi der pr. beskæftiget arbejder kræves mindre udlæg til bygninger og værktøj.

Virkingen på arbejdskraftens værdi bliver en nedsættelse af den, altså en mulighed for produktion af relativ merværdi.

Kooperation som samarbejde om produktion er et urgammelt fænomen. Men hver samfundsform har haft sin form for Kooperation. Kooperationen under kapitalismen er ikke en forvandet form af tidligere tiders Kooperation, men er specifik for kapitalismen, dvs. særegen, karakteristisk for denne produktionsmåde.

Kooperationen medfører, at kapitalisten får kommando over arbejdet. Denne kommando over arbejdet er blevet udviklet lige siden den opstod. Den er blevet både mere despotisk og mere raffineret. Marx:

S. 494, MEW 23
s. 351

»Med Kooperationens større omfang udvikler denne despotisme sine karakteristiske former«.

I tiden ca. 1550 til ca. 1780, altså inden den maskinelle storindustri slog igennem i England, udvikledes *manufakturen*, dvs. produktion med manuel arbejdskraft (manufaktur = manuel fremstilling). Arbejdskraften virker i Kooperation, men uden synderlig anvendelse af maskiner. Kooperation i produk-

tionen eksisterer og vil fortsat eksistere, i mangfoldige former. Manufakturen opstår på to måder:

1) Selvstændige håndværkere med hver sit fag forenes under samme kapitalists kommando (f.eks. i en karosserifabrik, en klædefabrik osv.). Det fører hurtigt til specialisering af den enkelte håndværker. Han *reduceres* til en faglært arbejder, der ikke længere kan udføre alle de arbejder, håndværkeren tidligere beherskede.

2) Mange håndværkere med samme fag beskæftiges af samme kapitalist i samme værksted (til fremstilling af en enkel vare som papir, nåle o.l.). Også her sker der en udspecialisering af operationerne, således at de beskæftigede ganske vist behersker en enkelt operation, men ikke alle de operationer håndværkeren tidligere udførte under fremstillingen af den pågældende vare.

Tilsvarende udvikler manufakturen sig i to grundformer:

S. 506 f., MEW 23
s. 362

1) heterogen manufaktur – heterogen betyder uens, uensartet. F.eks. foregik udfremstilling som heterogen manufaktur, idet uret sammensættes af mange forskellige enkeltdele, som fremstilles af forskellige arbejdere (håndværkere).

2) organisk manufaktur, f.eks. til fremstilling af nåle af metaltråd. Produktet går gennem mange hænder med hver sin funktion og ender med et ensartet, usammensat produkt.

I begge former for manufaktur bliver arbejderen til delarbejder:

»Manufakturperiodens specifikke maskine er og bliver den totalarbejder, der er dannet ved kombination af mange delarbejdere... Delarbejderens ensidighed og selv hans ufuldkommenhed bliver til hans fuldkommenhed som led i totalarbejderen«.

S. 514, MEW 23
s. 369

Sproget lyder måske gammeldags, men betydningen er helt aktuel, selv i nutidens maskinalder. Arbejderen bliver en selvstændig del af kapitalistens produktionsapparat. Opdelingen af de beskæftigede i delarbejdere med hver sin operation fører også til en lønmæssig opdeling:

»Manufakturen udvikler altså et hierarki (en trinfølge) af arbejds kræfter, til hvilke der svarer en skala af arbejds lønninger«.

S. 515, MEW 23
s. 370

En anden social nyhed optræder på grund af manufakturens udvikling:

»Manufakturen producerer i ethvert håndværk, som den bemægtiger sig, en klasse af såkaldte ukvalificerede arbejdere, som håndværket med strenghed udelukkede« – dvs. ufaglærte arbejdere, som håndværket ikke havde brug for og ikke gav

S. 516, MEW 23
s. 371

plads for. Manufakturperioden er også kendetegnet ved den ufaglærte arbejders opståen som en særlig kategori inden for arbejderklassen.

I disse kapitler om Kooperation og Manufaktur og i resten af Kapitalens 1. bog kommer Marx atter og atter ind på de menneskelige følger af kapitalismens udvikling. Se f.eks. disse linjer:

S. 528 f., MEW 23
s. 381 f.

»Manufakturen forkrøbler arbejderen til en abnormitet, idet den som i et drivhus opelsker hans detaildygtighed ved at undertrykke en verden af produktive tilskyndelser og anlæg«.

»Hvis arbejderen oprindelig sælger sin arbejdskraft til kapitalen, fordi han mangler de materielle midler til produktionen af en vare, så nægter hans individuelle arbejdskraft nu at yde sin tjeneste, så snart den ikke bliver solgt til kapitalen. Den kan kun fungere i en sammenhæng, der først eksisterer efter salget, i kapitalistens værksted... Den viden, indsigt og vilje, som den selvstændige bonde eller håndværker udvikler, om også kun i lille målestok, ligesom den vilde udøver al krigskunst som personlig list, kræves nu kun for værkstedet som et hele«.

(I de følgende linjer er oversættelsen søgt forbedret).

»Produktionens åndelige potenser udfolder sig i én retning, fordi de forsvinder i mange andre. Hvad delarbejderne mister, koncentrerer hos deres modpart, kapitalen. Det er et produkt af den manufakturmæssige arbejdsdeling, at den materielle produktionsproces' åndelige potenser stilles over for dem som fremmed ejendom og som en magt, der behersker dem. Denne adskillelse begynder i den simple Kooperation, hvor kapitalisten repræsenterer den samfundsmæssige arbejdsorganismes enhed og vilje over for de enkelte arbejdere. Den udvikler sig i manufakturen, der lemlæster arbejderen til delarbejder. Den fuldendes i storindustrien, som gør videnskaben til en selvstændig produktivkraft, adskilt fra arbejdet, og tvinger den ind i kapitalens tjeneste.

For i manufakturen at gøre totalarbejderen og følgelig kapitalen rig på samfundsmæssig produktivkraft må arbejderen gøres fattig på individuelle produktivkræfter«.

Kapitel 11 og 12 behandler kapitalismens opståen og udvikling inden den maskinelle storindustri gennembrud. Her finder vi foruden kapitalist og arbejder også håndværkeren og »den lille mester«, der ligesom sin arbejder deltager umiddelbart i produktionen, men er en »mellemting mellem kapitalist og arbejder«. Men dette fænomen, den lille mester, behandles ikke udførligt i Kapitalen, som præsenterer os for en analyse af

S. 462, MEW 23
s. 326

fænomener »i ren form«, ikke som forplumrende »mellemting«.

Det er også her, vi finder en af Marx' henvisninger til Hegels filosofi:

»Penge- og varebesidderen forvandler sig først rigtig til en kapitalist, når den minimumssum, der skal lægges ud til produktionen, langt overskrider det middelalderlige maksimum. Her som i naturvidenskaben bekræfter sig rigtigheden af den lov, som Hegel opdagede (i sin Logik), at rent kvantitative forandringer på et vist punkt slår over i kvalitative forskelle«.

S. 463, MEW 23
s. 327

Man bemærker, at Marx ikke benytter sig af Hegels Logik til at bevise sine konklusioner. Den anføres kun som illustration. Beviset kommer udelukkende fra Marx' videnskabelige analyse af selve materialet.

En bemærkning om oversættelsen: i disse og senere kapitler omtaler Marx arbejdsprocessen som samfundsmæssig. Det gør han også, når han taler om arbejdsprocessen i det enkleste manufakturværksted. Det ville være fristende i stedet for samfundsmæssig at skrive: kollektiv. For den enkelte virksomhed ville det være fuldt ud dækkende. Men når der tales om arbejdsprocessen i almindelighed, i alle virksomheder, ville en sådan oversættelse blive tvivlsom. Så kan man ikke se bort fra produktionens sammenhæng med det øvrige samfund, allerede i f.eks. manufakturperioden. Man kan ikke se bort fra transport, veje, samkvem, uddannelse. Som udviklingen skrider frem kommer yderligere samfundsmæssige træk ind – centralisation af forsyninger, kredit, kommunikation osv. Oversættelsen *samfundsmæssig* bibeholdes derfor, uanset at der her og der bruges ord som *social* og *kollektiv*, hvor det er mere ram-mende.

Manufakturen var, hvad produktivitet angår, et fremskridt i forhold til en hjemmearbejdende håndværkers virksomhed, men den anvendte kun i ringe grad maskiner. Den producerede fortsat håndværksmæssigt, om end med en løbende udspecialisering af arbejderens operationer. Manufakturen havde imidlertid et konservativt element i sig, fordi maskiner kræver ekstra kapital, som manufaktуреjeren måske ikke havde, og de gør arbejdere overflødige, arbejdsløse, så heller ikke fra den kant var andet end modstand at finde.

Maskiner og
storindustri

Men pengekapitalen tøvede ikke med at anvende de mere produktive arbejdsmaskiner, som det 18. århundredes tekniske opfindelser skabte. Marx behandler emnet i 1. bog kapitel 13.

1/3 s. 545, MEW 23
s. 391 ff.

I kapitlets punkt 3 skildrer Marx maskindriftens umiddelbare følger for arbejderne. Med maskinernes fremkomst bliver arbejderne gjort til et vedhæng til maskinerne. Det er maskinerne og kapitalismens formål med maskinerne, der nu kommer til at bestemme arbejdsvilkårene. Menneskematerialet indlemmes i maskinsystemet. Mens manufakturen dog som regel krævede fysisk styrke, altså først og fremmest arbejdsføre mænd, kan maskinerne betjenes af kvinder og børn, og i mange tilfælde betaler det sig for kapitalisten. Maskiner er dyre, altså skal de køre længst muligt i hvert døgn. De fremstiller varerne billigere, med mindre anvendelse af abstrakt arbejde pr. vareenhed, altså falder arbejdskraftens værdi. Det bevirker en større produktion af merværdi, en hastigere værdiøgning af kapitalen.

Følgen er fysisk ødelæggelse af børn, unge mennesker og arbejdskvinder, en voldsom børnedødelighed, forsømmelse af børnenes pleje, skjulte barnemord, underernæring, brutalisering af forældrene osv., osv.

Samtidig foregår der en uhæmmet forlængelse af arbejdsdagen. Det er i denne fase, at skifteholdsarbejde bliver almindeligt, fordi maskinerne skal køre hele dagen, f.eks. i to skift à 12 timer.

Det er også i denne fase, at arbejdsløshed bliver strukturel, ikke tilfældig, men regelmæssig. Nye industrier trækker arbejdere ind i fabrikkerne, i andre virksomheder sættes de på gaden. Udtryk som »overflødig arbejderbefolkning«, »relativ overbefolkning« og »industriel reservearmé« bliver gængse udtryk i samfundsdebatten. Arbejderfamiliernes situation og levevilkår forværres i uhyrlig grad.

Alle disse ulykker sammenfatter Marx i ordene arbejdskval og elendighed:

»Når maskinen lidt efter lidt bemægtiger sig et arbejdsområde fremkalder den kronisk elendighed blandt de arbejderlag, der konkurrerer med den. Når overgangen er hurtig, gør virkningen sig gældende i massemålestok og med pludselig voldsomhed. Verdenshistorien frembyder intet mere gruopvækkende skue end de engelske bomuldsværvers undergang, der trak ud i årtier og blev endeligt beseglet i 1838. Mange sultede ihjel, mange vegeterede med deres familier for 2½ pence om dagen. Derimod havde det engelske bomuldsmaskineri en akut virkning i Indien, hvis generalguvernør 1834/35 fastslog: »Der findes næppe sidestykke i handelens historie til denne elendighed. Bomuldsværvernes knogler gør Indiens sletter hvide«.

Forholdene i selve de nye fabrikker bliver også forfærdende og ruinerende for de beskæftigedes helbred. Ikke mindst går profitjagten ud over kvinder og børn.

Kapitlet om maskiner og storindustri er bemærkelsesværdigt, ikke blot ved sine skildringer af elendighed blandt de arbejdere, industrien trak til sig eller stødte fra sig. I dette kapitel findes talrige eksempler på Marx' gennemtrængende analyser af den kapitalistiske storindustris konsekvenser for menneskene, men tillige en logisk forudsigelse af, hvad de nye produktivkræfter under et andet samfundssystem må kunne bringe af sociale fremskridt:

»Den moderne industri betragter og behandler aldrig den form en produktionsproces har i øjeblikket, som var den definitiv. Dens tekniske grundlag er derfor revolutionært, mens grundlaget for alle tidligere produktionsmåder var konservativt. Ved hjælp af maskiner, kemiske processer og andre metoder revolutionerer den uafbrudt produktionens tekniske grundlag og som følge heraf arbejdernes funktioner og arbejdsprocessens samfundsmæssige kombinationer. Ikke mindre uafbrudt revolutionerer den herigennem arbejdsdelingen i samfundet og kaster uden ophør mængder af kapital og arbejdere fra den ene produktionsgren til den anden. Storindustriens natur betinger derfor, at arbejdet skifter, og at arbejderen og hans funktioner ikke stivner, men har evnen til alsidig bevægelse (forandring, udvikling GL). Men i sin kapitalistiske form reproducerer storindustrien på den anden side den gamle arbejdsdeling med dens forbenede udspecialiseringer. Vi har set, hvorledes denne absolutte modsigelse ophæver al ro, fasthed og sikkerhed i arbejderens livssituation, hvorledes han stadig berøves arbejdsmidlerne og med dem midlerne til at leve, og hvorledes den truer med at overflødiggøre hans delfunktion og med den ham selv. Vi har endvidere set, hvorledes denne modsigelse raser ud i en uafbrudt offerfest, med arbejderklassen som offer, i ødslen af arbejdskraft og hærgende anarki i samfundet. Dette er den negative side«.

Nu kommer Marx til de positive sider af teknologiens udvikling. Han skildrer konsekvenserne af denne udvikling i et samfund, som ikke længere er kapitalistisk, men han gør det ikke som en vilkårlig vision af det ønskelige, men som logiske følger af ændringer i arbejdernes rolle (oversættelsen er stedvis søgt forbedret):

»Men hvis arbejdets skiften i dag kun sætter sig igennem som en overmægtig naturlov og med de blindt ødelæggende virkninger en sådan lov har, når den overalt støder på hindrin-

S. 693, MEW 23
s. 511 f.

S. 622, MEW 23
s. 454 f.

ger, gør storindustrien ved selve de katastrofer den forvolder det til et spørgsmål om liv eller død, at man anerkender arbejdets skiften og som følge deraf arbejderens størst mulige alsidighed som en generel lov for den samfundsmæssige produktion, og at man tilpasser forholdene, så den kan realiseres som den normale orden«.

Den udspecialiserede, udparcellerede arbejder skal afløses af det alsidige menneske, som ikke stivner, men udfolder sig i mange retninger, og som udvikler og forandrer sig som den normale måde at leve på.

Menneskene skal ikke blot som noget normalt kunne skifte fra det ene arbejde til det andet; arbejdsløshedens uhyrlighed skal også forsvinde:

»Den gør det til et spørgsmål om liv eller død at gøre mennesket absolut disponibelt for de skiftende krav, arbejdet stiller, i stedet for den uhyrlighed det er, at en arbejderbefolkning, kuert i elendighed, holdes i reserve til disposition for kapitalens skiftende udbytningsbehov«.

»Det bliver nødvendigt at erstatte specialindividet, der blot er bærer af en samfundsmæssig specialfunktion, med et individ, der er udviklet på alle områder, og for hvem de forskellige samfundsmæssige funktioner er virkefelter, der afløser hinanden«.

Det gælder altså om at udvikle et socialt alsidigt menneske. Nu kommer Marx til pædagogikken:

»Et af de momenter ved denne revolutionerende proces, som naturligt udvikles på grundlag af storindustrien, er polytekniske og landbrugsvidenskabelige skoler, et andet er fagskoler, hvor arbejderens børn får en vis undervisning i teknologi og praktisk brug af de forskellige produktionsredskaber. Fabriklovgivningen (i England GL) aftvang kapitalen den første, nødtørftige indrømmelse, der i det mindste forbinder fabriksarbejde med undervisning i elementærfagene. Der kan imidlertid ikke herske tvivl om, at arbejderklassens uundgæelige erobring af den politiske magt også vil føre til, at den teknologiske undervisning, både den teoretiske og den praktiske, vil erobre sin plads i arbejderens skoler. Lige så lidt kan der herske tvivl om, at produktionens kapitalistiske form og de økonomiske forhold for arbejderne, der følger heraf, er i den mest diametrale modstrid med disse gærende omvæltningstendenser og deres mål, at ophæve den gamle arbejdsdeling«.

Den kapitalistiske produktionsform indeholder altså »gærende omvæltningstendenser« i form af indre modstrid, indre modsigelser:

»Men udviklingen af modsigelserne i en historisk opstået produktionsform er imidlertid den eneste vej, historien kender, til at opløse den og give den ny skikkelse«.

Den gamle konservative visdom: »Skomager, bliv ved din læst« blev en tåbelighed, da netop håndværkere opfandt dampmaskinen, spindemaskinen og dampskibet.

Brutaliseringen både af produktionslivet og af de misbrugte og forkuede fædre og mødre gjorde det nødvendigt at »proklamere børnenes rettigheder«. Marx citerer en betænkning fra en engelsk kommission om børnearbejde:

»Børnene og de unge kan i alle forhold af denne art kræve af lovgivningsmagten, som en naturlig rettighed, at det sikres dem, at de fritages for alt det, der før tiden ødelægger deres fysiske styrke og degraderer dem i intellektuel og moralsk henseende«.

Derefter vender Marx blikket mod familieformen:

»Det er imidlertid ikke misbrug af forældremyndigheden, der skabte kapitalens direkte eller indirekte udbytning af mindreåriges arbejdskraft; det er tværtimod den kapitalistiske udbytningsmåde, der ved at ophæve forældremyndighedens økonomiske grundlag gjorde dens udøvelse til et misbrug. Hvor frygtelig og modbydelig opløsningen af de gamle familieforhold inden for det kapitalistiske system end forekommer, er det dog storindustrien, der skaber det nye økonomiske grundlag for en højere familieform og en højere form for forholdet mellem de to køn. Det gør den ved den afgørende rolle, den tildeler kvinderne, de unge og børn af begge køn i samfundsmæssigt organiserede produktionsprocesser uden for hjemmets sfære. Det ville naturligvis være lige så tåbeligt at anse den kristeligt-germanske form for familie for evig og uforanderlig som den antikke romerske, eller græske, eller orientalske, der i øvrigt udgør led i en historisk udviklingsrække. Det er lige så indlysende, at det at man sammensætter det kombinerede arbejdspersonel af mennesker af begge køn og af de forskelligste aldre, under egnede omstændigheder må slå om og blive en kilde til menneskelig udvikling, uanset at det under den naturgroet brutale kapitalistiske form, hvor arbejderne er til for produktionsprocessens skyld og ikke omvendt, er en pestkilde til fordærv og slaveri«.

I dette kapitel om storindustrien findes et af de få steder, hvor Marx i Kapitalens 1. bog kommer ind på landbrug. Her gør Marx – i 1867! – opmærksom på miljø- og ressourceproblemer:

»Den kapitalistiske produktionsmåde skaber samtidig de materielle betingelser for en ny, højere syntese, foreningen af

S. 695, MEW 23
s. 512

S. 696, MEW 23
s. 513 f.

S. 697, MEW 23
s. 514

S. 717 f., MEW 23
s. 528 f.

77

S. 694, MEW 23
s. 512

landbrug og industri på grundlag af deres vidt forskelligt udmejslede skikkelse. Ved den stadig voksende overvægt af bybefolkningen, som den kapitalistiske produktionsmåde sammenhober i store centre, akkumulerer den ganske vist samfundets historiske bevægkraft, men på den anden side bringer den forstyrrelse i stofskiftet mellem menneske og jord, dvs. i den proces, hvor de råstoffer fra jorden, mennesket har forbrugt i form af næringsmidler og beklædning, vender tilbage til jorden, med andre ord den evige naturbetingelse for varig frugtbarhed. Den ødelægger herigennem på samme tid byarbejdernes fysiske sundhed og det åndelige liv hos landarbejderne. Men ved at tilintetgøre de betingelser for dette stofskifte, der kun er opstået naturgroet, nødvendiggør den kapitalistiske produktion samtidig, at dette stofskifte genoprettes som en lov for den samfundsmæssige produktions styring i en form, der svarer til menneskehedens fulde udvikling... Og ethvert fremskridt i det kapitalistiske landbrug er et skridt videre i kunsten at plyndre ikke blot arbejderne, men også jorden; ethvert fremskridt, når det gælder at øge dens frugtbarhed for en given periode, er samtidig et skridt videre i ødelæggelsen af de varige kilder til denne frugtbarhed«.

Arbejdslønnen

Resten af den danske oversættelses bind 1/3 behandler merværdiproblemer og forvandling af arbejdskraftens værdi til arbejds løn.

Det er ofte blevet påstået, at Marx skulle have formuleret en elendighedsteori, som blandt sine forudsigelser har en påstand om vedvarende absolut forarmelse af arbejderklassen. Problemet behandles ikke i bind 1/3, derimod enkelte steder i bind 1/4. Selv om problemet oftest rejses i forbindelse med Marx' formulering af den generelle lov for den kapitalistiske akkumulation (kapitalopsparing, kapitalophobning) skal der gøres nogle bemærkninger om det her.

I sine unge år anså Marx en absolut forarmelse af arbejderklassen for en uomgængelig følge af kapitalismens udvikling. I 1844 skrev han de såkaldte Parisermanuskripter, hvori man læser:

»Vi går ud fra et nationaløkonomisk, *nutidigt* faktum. Arbejderen bliver desto fattigere, jo mere rigdom han producerer, jo mere hans produktion vokser i magt og omfang. Arbejderen bliver en desto billigere vare, jo flere varer han skaber. Med *værdiøgningen* af tingsverdenen øges *værdimindskningen* af menneskeverdenen direkte proportionalt«.

Om konkurrencens virkning på arbejds lønnen skrev Marx i disse manuskripter:

»Endelig må den til et minimum reducerede arbejds løn reduceres endnu mere for at klare den nye konkurrence. Det fører så nødvendigvis til revolution«.

Samme sted
s. 509–210

I Filosofiens Elendighed (1847) anlagde Marx det synspunkt, at arbejds lønnens minimum blot skal sætte arbejderen i stand til at friste livet og forplante slægten, og at lønnens minimum er det punkt, hvorom lønningerne svinger. Engels betegnede i 1885 i en fodnote til den tyske udgave af skriftet denne opfattelse som urigtig.

Rhodos-udgaven
s. 83

I *Manifestets* kapitel 1 (1848), som Marx og Engels skrev i fællesskab, står der:

»I samme grad som arbejdet bliver mere utiltalende synker altså lønnen... «., »bourgeoisiet er nødt til at lade arbejderen synke ned i en tilstand, hvor det må underholde ham i stedet for at blive underholdt af ham«.

Udv. skr. I s. 33

Endnu i artiklerne Lønarbejde og Kapital (1849), fastholdt Marx begrebet arbejds lønnens minimum som udtryk for arbejderens fysisk nødvendige eksistens- og forplantningsomkostninger, og som det punkt, hvorom arbejds lønnen svinger.

Udv. skr. I s. 83

Dette synspunkt ændrede Marx senere. Det fremgår i hvert fald af manuskripterne fra 1861–1863, da han først arbejdede med en planlagt (men ikke realiseret) fortsættelse af *Bidrag*, dernæst med undersøgelser, som nu kendes under titlen Teorier Om Merværdien. Herunder arbejdede han videre med studiet af arbejdskraftens værdi, et studium han havde indledt i værket *Grundrids* (1857–58). Måske mest slående kommer udviklingen af det ændrede synspunkt frem i disse linjer:

»I det hele taget må man ikke forestille sig, at fordi arbejdets relative værdi i et givet land falder i forhold til arbejdets produktivitet, så står arbejds lønnens højde i de forskellige lande i omvendt forhold til arbejdets produktivitet. Præcis det modsatte er tilfældet. Jo mere produktivt et land er på verdensmarkedet i forhold til andre, jo højere er dets arbejds lønninger sammenlignet med de andre lande. Ikke blot den nominelle løn, men også den reelle arbejds løn i England er højere end på kontinentet. Arbejderen spiser mere kød, tilfredsstiller flere behov«.

Teorier 2/1 s. 6–7,
MEW 26.2 s. 8

I sine foredrag Løn, Pris Og Profit (1865) begrundede Marx nødvendigheden af arbejderne kamp for højere løn. Naturligvis opgav han ikke dermed den erkendelse, som han i slutningen af disse foredrag formulerede sådan:

Udv. skr. I s. 442

»Det er den kapitalistiske produktions almindelige tendens

ikke at hæve, men at sænke det gennemsnitlige lønniveau«.

Men arbejdslønnen kan også stige. Det diskuterer Marx i kapitel 23 i Kapitalens 1. bog. Dette afhænger af styrkeforholdet mellem arbejderklassen og kapitalistklassen.

Man skal altså være opmærksom på, at når Marx bruger ordet elendighed, oven i købet voksende elendighed, om arbejderklassens situation under kapitalismens udvikling, sigter han ikke nødvendigvis til forarmelse i pengemæssig forstand. Elendighed er hos Marx menneskeligt langt bredere end forarmelse.

Kapitlerne 23 og 24 indeholder de oftest citerede linjer i Kapitalens 1. bog.

I kapitel 23 formulerer Marx *den absolutte, generelle lov for den kapitalistiske akkumulation*. Den beskriver de sociale følger af kapitalens vækst. I dette kapitel anfører Marx også et stort materiale til belysning af virkningerne. Materialet er hentet fra engelsk statistik.

Loven siger, at jo større samfundets rigdom på privatejet kapital er, jo voldsommere den ekspanderer, udvider sig, jo større proletariatet og dets produktivitet er, desto større er den industrielle reservearmé, dvs. de arbejdsløse hær, antallet af arbejdsløse. Med dette udsagn udelukker Marx ikke mangel på arbejdskraft og heller ikke fuld beskæftigelse. Det fremgår af kapitlets første del. Men kapitalakkumulationen bevirker, at de beskæftigede atter og atter sættes på gaden og bliver »industriel reservearmé«.

Jo større antallet af arbejdsløse er i forhold til den aktive arbejdermasse, desto større er overhovedet den »konsoliderede«, dvs. permanente overbefolkning, »hvis elendighed er omvendt proportional med dens arbejdskval«, og jo mindre den finder beskæftigelse (»arbejdskval«), desto værre er dens elendighed, dens ringe livsvilkår.

Der dannes sig et Lazarus-lag, der ligesom bibelens Lazarus kun har højere magters nåde at håbe på. Dette Lazarus-lag betegnes officielt som paupere, som modtagere af fattighjælp, og figurerer i statistikken som pauperisme.

»Dette er den absolutte, generelle lov for den kapitalistiske akkumulation«.

Men, føjer Marx til:

»Ligesom alle andre lovmæssigheder modificeres den i sin funktion af mangfoldige omstændigheder, hvis analyse ikke henhører her«.

Hvilke omstændigheder? F.eks. krige, kriser, katastrofer, men også kapitalekspansion i udlandet som i imperialismens

barndom, af arbejderklassens organisering og kamp. Kapitalakkumulationens sociale virkninger kan blive værre, og de kan gennem arbejdskamp gøres mildere.

Marx ønsker blot at åbne vores øjne for den generelle tendens i kapitalakkumulationen; det faktiske forløb af tendensens virke må altid være genstand for forskning. S. 908 fortsætter han om tendensen, som han også var inde på i 4. afsnit om produktionen af relativ merværdi:

»Inden for det kapitalistiske system anvendes alle metoder for at forøge arbejdets samfundsmæssige produktivkraft på den enkelte arbejders bekostning; alle midler til udvikling af produktionen slår om til midler til at beherske og udbytte arbejderen, lemlæster arbejderen til et menneskebrudstykke, degraderer ham til et maskinvedhæng, tilintetgør arbejdets indhold gennem dets kval, fremmedgør ham over for arbejdsprocessens åndelige potenser i samme grad som videnskaben indlemmes i arbejdsprocessen som selvstændig potens, de misdanner de betingelser, som han arbejder under, og gør ham under arbejdsprocessen til offer for det småligste og mest hadefulde despoti, forvandler hans levetid til arbejdstid og drager hans kvinde og barn ned under kapitalens juggernaut-hjul (ind i kapitalens knusemaskine GL)... arbejderens lod, hvad enten hans aflønning er høj eller lav, må forværres i samme grad som kapitalen akkumuleres«.

I kapitel 24 skildrer Marx først, hvordan kapitalen i England oprindeligt blev til. Det skete ved »ekspropriation af de umiddelbare producenter«, først og fremmest af bønderne. De blev fordrevet fra den jord, de dyrkede; jorden tilranede godsejerne sig for at kunne udvide fåreavlen og uldproduktionen. Derved skabtes et besiddelsesløst proletariat, som var henvist til kapitalejernes forgodtbefindende. Ekspropriationen, dvs. ejendomsberøvelsen, foregik »med den mest skånselsløse vandalisme, drevet af de mest infame, mest smudsige, mest småligt ondsksfulde lidenskaber«.

Marx forudsiger i den sidste del af kapitlet, der kaldes »Den kapitalistiske akkumulations historiske tendens« nødvendigheden af den kapitalistiske produktionsmådes afskaffelse. Vi noterer os ordet tendens i ordvalget, og Marx' forbehold overfor, hvordan samfundsmæssige lovmæssigheder realiseres, henholdsvis modificeres.

»Med det stadigt faldende antal kapitalister, der tilraner sig og monopoliserer alle fordele ved denne transformationsproces, vokser mængden af elendighed, undertrykkelse, trældom, degeneration, udbytning, men også vreden hos arbejder-

S. 908, MEW 23
s. 674 f.

1/4 s. 1061,
MEW 23 s. 790 f.

klassen, der er i stadig og rivende vækst, og som gennem selve den kapitalistiske produktionsproces' mekanisme er blevet skolet, forenet og organiseret. Kapitalmonopolet bliver til lænker for den produktionsmåde, der er blomstret op sammen med og under dets herredømme. Produktionsmidlernes centralisering og arbejdets stigende samfundsmæssige karakter når et punkt, hvor de bliver uforenelige med deres kapitalistiske hylster. Det bliver sprængt. Den kapitalistiske privatejendoms time slår. Ekspropriatorerne eksproprieres«.

Ekspropriatorerne – ordet sigter til den klasse, kapitalisterne, som begyndte med at berøve de små producenter deres produktionsmidler og fortsatte med at berøve arbejderne frugterne af deres arbejde. Kapitalakkumulationens historiske tendens er, at produktionsmidlerne sluttelig skal tages fra kapitalisterne og gives tilbage til producenterne, ikke længere som den enkeltes private ejendom, men som producenterne (den arbejdende befolkning) kollektive ejendom.

På flere måder er denne forudsigelse blevet mistolket.

Dels er den blevet udlagt, som om denne samfundsomvæltning skulle være nær forestående, og når den så lader vente på sig, skulle det være en gendrivelse af Marx' hele teori.

Dels er Marx' skildring blevet opfattet, som om samfundsförvandlingen skulle foregå automatisk, ved udviklingen af produktionsmidlerne. Socialismen skulle så at sige komme af sig selv, blot ved at sørge for den tekniske udviklings fremadskriden. Denne fejlagtige opfattelse gjorde sig navnlig i århundredets begyndelse stærkt gældende i reformistiske kredse.

Endelig er formuleringen ofte blevet diskuteret under komplet forglemmelse af omstændigheder, som har modificeret udviklingens gang.

Blandt de forhold, som i årtier modificerede virkningerne af kapitalakkumulationen, var kapitalismens udvikling til monopolkapitalisme, en udvikling der satte ind i århundredets slutning, efter Marx' død, og fortsatte til imperialismen; på den anden side opportunistens indpas i arbejderbevægelsen, først og fremmest i fagbevægelsens og socialdemokratiet top.

Marx' skildring af kapitalakkumulationens tendens er ikke blevet dementeret af samfundsudviklingen siden, men den er blevet modificeret, både til det værre og til det »bedre«.

Arbejdernes købekraft er i højt udviklede kapitalistiske lande til tider blevet forøget, men langvarige kriser og den tek-

nologiske udvikling har forstærket »elendigheden«. Der rettes atter og atter angreb på arbejderbefolkningens levestandard. Den sociale lovgivning systematiseres og omformuleres, men i perioder forringes den mærkbar. De arbejdsløses hær har i årevis været voksende. Understøttelsen blev sat op og atter reduceret. Usikkerheden og utrygheden er blevet et alment fænomen, ikke mindst blandt ungdommen. Nedvurderingen af menneskene, individuelt og kollektivt, skrider frem i hastig takt. Imperialistisk propaganda tilslører mishandlingen, fordrivelsen og udryddelsen af store befolkningsmasser og truer gennem den voksende krigsfare menneskeheden med udryddelse.

Individuelt registreres og takseres menneskene som aldrig før, dels som abstrakte produktionsfaktorer, dels som social »byrde«.

Kommercialiseringen af kulturen griber om sig.

Menneskene umyndiggøres af kapitalens og den kapitalistiske stats bureaukrati og ekspertvælde.

Alt dette forstærker den Marx'ske elendighed. Men disse negative faktorer medfører ikke automatisk, at menneskenes vrede rettes direkte mod elendighedens baggrund.

Organiseringen af arbejderklassen, politisk og fagligt, var og er en styrkelse både af klassen og af den enkeltes muligheder for at omforme og styre samfundsudviklingen. Men når fagforeningerne mister karakteren af kamporganisationer og bliver et sted, hvor man kun kommer for at betale kontingent og for at hæve dagpenge i arbejdsløsheds-kassen, så svinder denne styrke. Når unge arbejdsløse kun får den forbindelse med arbejdslivet, at de koster rundt som numre til beskæftigelsesarbejde og kun kender fagforeningerne som hjælpe-kasse, får de ikke forståelse af organisationens betydning for arbejderklassen og for dem selv.

Til gengæld er socialismens og kommunismens tilhængere og forkæmpere i dag en verdensomspændende bevægelse, bedre organiseret og bedre uddannet end for hundrede år siden. Hele verden er inddraget i omvæltningsprocessen. Socialistisk opbyggende lande demonstrerer gennem succes og fejlslag socialismens effektivitet og frigørende karakter. De tidligere kolonier stræber efter økonomisk selvstændighed og nye samfundsformer.

Nye kampmål er kommet til, både i demokratisk henseende og omkring miljø og ressourcer, omkring kriges forebyggelse og fredens bevarelse.

Den opfattelse er ikke sjælden, at den kapitalistiske akku-

mulations historiske tendens, sådan som Marx skildrede den, trods alle økonomiske, sociale og politiske forandringer i verden siden da, giver sig tydeligere og mere drastisk til kende i dag end på hans tid, og at de rystelser den vil afstedkomme, når den overalt støder på hindringer, sætter kapitalens eksistens på spil.

Læsningen af Karl Marx' værk i dag kan uddybe forståelsen af, hvordan udviklingen i verden og i ens eget land foregår. Den der læser værket med åbent sind bestyrkes i, at menneskene kan udforske de lovmæssigheder, der ligger bag forandring og forvandling, og at Marx' efterfølgere er på videnskabeligt sikker grund, når de bruger den vundne erkendelse i frigørelseskampen.

Det var erkendelsen af samfundsudviklingens lovmæssigheder under den kapitalistiske produktionsmåde, Karl Marx lagde grundsten til.

Indholdsfortegnelse

Forord	5
To værker – to fremstillinger	11
Starten	13
Varen	15
Brugsværdi og værdi	16
Abstraktionsmetoden	18
Kategorier	19
Konkret arbejde, abstrakt arbejde	20
Dobbeltkarakteren af arbejdet	22
Stoffligt – samfundsmæssigt	23
Væsen og fremtrædelsesform	25
Simpelt arbejde, fagligt arbejde	26
Værdiformen eller bytteværdien	27
Den simple vareform	32
Den totale eller udfoldede værdiform	35
Den almene værdiform	35
Historisk eller logisk fremstilling	36
Varens fetichkarakter	42
Udvekslingsprocessen	49
Pengene eller varecirkulationen	51
Forvandlingen af penge til kapital	54
Kapitalens almene formel	55
Køb og salg af arbejdskraft	58
Arbejdskraftens værdi	59
Kapital	60
Dynamisk kontra statisk teori	63
Absolut merværdi, relativ merværdi	64
Konstant kapital, variabel kapital	66
Virkninger af merværdiudpresningen	67
Kooperation og manufaktur	70
Maskiner og storindustri	73
Arbejdslønnen	78
Akkumulationens generelle virkning og perspektiv	80